

Biblické texty o stvoření a vztah teologie a přírodních věd

I. Vztah teologie a přírodních věd

Hrubé dělení věd

Nejprve je třeba se vůbec ptát, **co je to věda**. V teologii samotné existuje spor o to, zda je teologie vůbec vědou, ale to opět záleží na tom, jak vůbec vědu chápeme. Jako základní dělení, které nám situaci poněkud zpřehlední, je rozdělit vědu na vědu **přírodní** a **humanitní** (nebo dle Auera: *Tatsachenwissenschaft* a *Sinnwissenschaft*). Teologii můžeme chápat v tomto smyslu jako vědu humanitní, podobně třeba jako filosofii, etiku apod. Studium teologie a teologie samotná se člení do řady oborů, které se velmi úzce prolínají s ostatními humanitními vědami, jako je např. historie, filosofie apod. Zcela běžně se při interpretaci textů pracuje s literární vědou, lingvistikou atp. (viz textologie, biblická archeologie aj.). **Příklad:** právo a důležitost svědectví (i pro Bibli)!

Přírodní věda

Vztah mezi přírodními vědami a teologií (náboženstvím) je velmi komplikovaný jak formálně, tak materiálně, tedy co do vztahu, tak i do oblastí překrytí. Jak vědci, tak teologové se k této problematice často vyjadřují, přičemž jako nejšťastnější se mi jeví vyjádření těch, kdo jsou kompetentní v obou oblastech (Alister McGrath, John Polkinghorne, Ian G. Barbour, u nás např. Marek Orko Vácha).

Materiálně je zájem teologů o tuto oblast velmi pestrý: např. **problematika vzniku světa a evoluce, možnost Božího působení ve světě, určenost člověka jeho prostředím a geny, neurověda a svobodná vůle apod.**

Formálně – základem pro nás bude dělení **Iana G. Barboura** (1923–2013), které dále rozšíříme – vystudoval balakářsky teologii na Yale, doktorát z fyziky na Chicagské univerzitě; profesor fyziky a náboženství na Carleton College v Minnesotě, napsal řadu knih o vztahu náboženství/teologie a vědy. Také editor sborníku *Western Man and Environmental Ethics*! Zde vyjdeme z knihy *When Science Meets Religion* z r. 2000, (též slovensky v nakl. Kalligram jako *Keď sa veda stretne s náboženstvom*).

Vztah mezi teologií a přírodní vědou

Výhodou B. knihy je přehledné dělení do čtyř kategorií – **konflikt, nezávislost, dialog, komplementarita**.

- **1. Konflikt** – jako příklad konfliktu jsou často uváděny dva příklady z historie (často se jich užívá jako příkladů naprostého **tmářství náboženství** a zapomíná se, že řada vědců byla a je věřících – viz náš J. G. Mendel + konzervacionismus vládne mnohokrát i v samotné vědě). **Prvním** z nich je soud s **Galileo Galileem v r. 1633**. Galilei zastával novou kopernikovskou teorii, podle které se Zem a planety pohybují po oběžných drahách kolem Slunce – na rozdíl od ptolemaiovské teorie, podle které se Slunce a planety naopak pohybují kolem Země. Faktorů, které vedly k odsouzení Ptolemaia, bylo mnoho: aktuální politická situace, zpochybnění Aristotelovy autority, ale také biblických pasáží, z kterých vyplývalo, že Země je středem světa. Především však šlo o

zpochybnění autority církve. Přesto je třeba říci alespoň dvě věci: už staletí před Galileem měli lidé na Bibli různé názory. Již ve 4. století tvrdil **Augustin** (Galilei ho citoval), že když se objeví konflikt mezi dokázaným poznáním a doslovným chápáním Bible, Bible by se měla vykládat metaforicky, obrazně. Ve výkladu knihy *Genesis* Augustin tvrdil, že Duchovi Svatému nejde o tvar a formu nebes a že nechtěl učit lidi nic, co by se netýkalo jejich spásy. Také někteří kardinálové byli Galileimu nakloněni, ovšem mnoho mocných stálo proti němu. Navíc existovaly tehdy i vědecké obtíže (Galilei např. s velkým důrazem tvrdil, že jeho vysvětlení přílivu a odlivu potvrzuje Koperníkovo učení. Dokonce se vysmíval Keplerovi, když vyslovil domněnku, že pro jevy přílivu a odlivu mohl mít určitý význam Měsíc). Přesto znamenalo odsouzení Galilea těžké pochybení. Zvláště kritický je zde katolický teolog **Hans Küng**: „Byl snad Galileův konflikt s církví pouhý ojedinělý nešťastný případ? Nikoli, byl to naopak symptomatický precedens, který do morku otrávil vztah mladých rozvíjejících se přírodních věd k církvi a náboženství. A to zejména proto, že postoj Říma se ani v následujícím období nezměnil, spíše se vzhledem k pokroku v přírodních vědách (a později zvláště v biologii v souvislosti s objevy Charlese Darwina) ještě utvrdil. Poté, co Řím exkomunikoval Luthera a protestanty, což mělo osudové následky, docházelo po případu Galilei k téměř nepozorovanému odchodu přírodovědců z katolické církve a k ustávení konfliktu mezi přírodními vědami a panující standardní teologií. Itálie a Španělsko, které byly pod knutou inkvizice, tak zůstaly až do 20. století bez přírodovědeckého dorostu, který by vůbec stál za zmínku. Církevní represe se však nakonec proti přírodovědeckým důkazům neprosadila“ (h. Küng, *Na počátku všech věcí*, s. 20).

Druhým příkladem je konflikt mezi **darwinovou evoluční teorií a náboženstvím**. Někteří vědci i přední náboženští představitelé tehdy skutečně zastávali názor, že evoluce je neslučitelná s náboženským přesvědčením, ale v obou skupinách byli i ti, kdo s takovým názorem nesouhlasili. Kniha **Charlese Darwina** *O původu druhů* vyšla v roce 1859 v roce 1860 došlo na schůzi Britské asociace pro pokrok vědy k výměně názorů mezi stoupencem evolučního učení **Thomasem Huxleym** (známým jako „Darwinův bulldog“) a jeho odpůrcem biskupem **Samuelem Wilberforcem**. Podle **Johna Polkinghornea** byl tento boj opět zkeslen a podán jako **zápas světla a tmy**. Vypráví se, že se biskup Huxleyho nemoudře zeptal, zda pochází z opice po dědečkovi nebo po babičce. Netaktní výpad vyvolal drsnou odpověď, že Huxley byl měl raději jako předka opici než biskupa, který není ochoten podívat se pravdě do tváře. Ve skutečnosti však není zcela jisté, co se tehdy skutečně stalo. Huxleyho verze byla zapsána o řadu let později a soudobé zprávy se rozcházejí. I mnoho významných vědců tehdy mělo proti Darwinovi závažné námítky (např. fyzikové Kelvin nebo Faraday vyslovovali o této teorii pochybnosti) a sám Darwin přiznal, že Wilberforce ve své recenzi na jeho knihu má několik pronikavých postřehů. Stejně jako vědecká scéna byla nevyhraněná i scéna náboženská. Na téže schůzi Britské asociace, kde diskutovali Wilberforce a Huxley, pronesl **Frederick Temple** (pozdější arcibiskup canterburský) řeč, v níž přivítal poznání evoluce. **Uvnitř církve vůbec neexistovala jednotná opozice vůči Darwinovým idejím**. Jeden z Darwinových přátel, s nímž si pravidelně dopisoval, harvardský botanik **Asa Gray**, vykonal mnoho pro to, aby idea revoluce získala vážnost mezi rozumnými lidmi Severní Ameriky, a přitom zůstal hluboce náboženským člověkem. (Polkinghorne dále píše: I zde působily osobní faktory, jež ovlivňovaly chování zúčastněných. Wilberforce možná chtěl hájit biskupskou důstojnost, ale i Thomas Huxley byl silně motivován neracionálními úvahami, přál si omezit tradiční vliv duchovních a posílit autoritu nově se tvořící třídy profesionálních vědců. Na

ztrátu křesťanské víry, kterou Darwin vyznával jako mladý muž, měl přinejmenším stejný vliv zármutek nad drásavou smrtí desetileté dcery Annie jako jeho vědecké objevy. Při hodnocení Darwinových pozdějších opatrných výroků o náboženství je třeba mít na mysli, že si velice přál, aby se nedotkl své ženy Emmy, která byla věřící. Ale Darwin sám se nikdy nestal naprostým ateistou. Ani Huxley nevyznával výslovný ateismus, razil slovo „agnostik“ na označení těch, kteří tak jako on soudí, že otázka Boží existence přesahuje naše poznání).

Ve střetu šlo a jde zejména o tři problémy:

- **Zpochybnění doslovného výkladu Bible** – někteří teologové obhajovali neomylnost Bible; avšak podle Barboura byli v menšině, i většina konzervativců vykládala pasáže o stvoření spíše symbolicky, a evoluci s určitým zdráháním přijali – trvali však na zvláštním způsobu stvoření lidské duše. Liberálové evoluci spíše vítali, protože podporovala jejich optimistický pohled na svět (pokrok). Brzy se začalo hovořit o evoluci jako způsobu Božího stvoření.
- **Zpochybnění lidské důstojnosti** – tradičně křesťanské myšlení vyzdvihovalo člověka (nesmrtelná duše, racionalita, schopnost morálního jednání), ale podle evolučního učení je člověk součástí přírody. Koperníkovský pohled na vesmír znamenal ztrátu Země jako středu vesmíru, evoluce ohrožení člověka jako středu světa. Okřídleným, i když nepravdivým se stalo tvrzení „pocházíme z opic“, které bylo pro mnohé popřením lidské hodnoty a důstojnosti. Teze o „přežití nejsilnějšího“ zase jako by podkopávala morálku.
- **Zpochybnění účelového plánu** – při pohledu na svět vidíme složité fungování organismů a jejich přizpůsobování se prostředí, to byli v nehybném vesmíru přesvědčivé argumenty ve prospěch rozumného projektanta. Darwin však ukázal, že to lze vysvětlit jako výsledek procesu změn a přírodního výběru. Darwin sám věřil tomu, že Bůh naprogramoval celý evoluční proces, ale detailní strukturu jednotlivých organismů do svého plánu nepojal (ke stáří byl ovšem více agnostický). V dopisu roku 1860 napsal: „Nedokážu si představit, že svět tak, jak ho vidíme, je výsledkem působení náhody; nicméně nemůžeme se na každou jednotlivou věc dívat jako na výsledek účelového plánu.“ Někteří vědci šli ovšem ještě dál a odmítli i tuto verzi účelového plánu. Zoolog Ernst Haeckel tvrdil, že hmota a síla tvoří jedinou konečnou skutečnost a že evoluce vysvětluje vše, Bůh je tedy anulován.
- Jako jednu konfliktní pozici dodnes můžeme vidět **vědecký materialismus** – takový materialismus tvrdí, že **základem vesmíru je hmota**, a v tomto smyslu je formou metafyziky, také tvrdí, že vědecká **metoda přírodních věd je jedinou spolehlivou cestou k poznání**. Je to vlastně propojený argument – skutečné je jen to, čím se zabývá věda, a proto je věda jedinou cestou k poznání (**scientismus**). Typický je tu **redukcionismus** teorie všech věd lze v zásadě redukovat na zákony fyziky a chemie apod. Náboženské přesvědčení jsou podle tohoto názoru nepřijatelné, protože neexistují všeobecně přístupná fakta, chybí zde experimentální testování a kritéria hodnocení. Přírodní věda přistupuje k věci z údajně objektivního hlediska. Jednu z verzí o konfliktu představuje **evoluční materialismus**, jehož stoupenci jsou např. Richard Dawkins a Daniel Dennett. **Richard Dawkins** – příkladem je jeho kniha *Slepý hodinář* s podtitulem *Proč evoluce svědčí o vesmíru bez účelového plánu* (Srov. též jeho knihu *Boží blud*). Dawkins brání neodarwinismus proti náboženským kritikům. Ukazuje, že je **představitelný i vývoj tak složitých**

struktur, jako je oko. Také upozorňuje, že uspořádání mnoha přírodních systémů má k dokonalosti daleko. Další Dawkinsův argument poukazuje na to, že v přírodě existuje mnoho **utrpení, bolesti a strachu**, k lidskému životu zase patří **tragédie**. Píše: „*Ve vesmíru slepých fyzikálních sil a genetické replikace budou někteří lidé trpět, jiní budou šťastní a nemá to hlavu ani patu, není v tom žádná spravedlnost. Vesmír, který pozorujeme, má přesně ty vlastnosti, které bychom měli očekávat, pokud za ním nebudeme očekávat žádný záměr, účel, zlo a dobro, pokud vládne jen slepá, nelítostná lhostejnost.*“ Jedinou akceptovatelnou formou vysvětlení je podle jeho názoru věda; pokud věda účel ve vesmíru neobjeví, účel ve vesmíru neexistuje. Podobný názor zastává Dennett – vesmír je výsledkem spojení náhody a nevyhnutelnosti a v jistém smyslu můžeme tvrdit, že strom života stvořil sám sebe.

- Na druhé straně je příkladem konfliktu **doslovný výklad Bible (odlišnou verzi nabízejí představitelé teistické kritiky neodarwinismu**, například Phillip Johnson a Michael Behe.) Ve 20. století římskokatolická církev i většina protestantských denominací zastávali názor, že Bible je lidským svědectvím o prvotním zjevení, jak ho ve svém životě zažili proroci a bylo přítomné v životě Ježíše Krista. Fundamentalisté v USA i jinde však tvrdili, že Bible je neomylná. V 80. letech jejich díla rostla, v doslovném chápání Bible viděli obranu proti tomu, co chápali jako morální dezintegraci (homosexualita, drogy, nevázanost atd.)

Scopesův (opičí) proces z roku 1925. (Dle A. McGratha) Jím nabyl obraz „konfliktu“ znovu na důvěryhodnosti, v neposlední řadě díky taktice, kterou užívali antievolucionisté v soudní síni i mimo ni. V květnu 1925 se mladý středoškolský profesor přírodovědy John T. Scopes dostal do konfliktu s nedávno schváleným nařízením, které zakazovalo vyučovat ve veřejných školách státu Tennessee vývojovou teorii. Na Scopesovu podporu vystoupila Americká unie pro občanské svobody, veřejným žalobcem byl William Jennings Bryan. Ukázalo se, že pro vztahy fundamentalismu k veřejnosti to byla za celou dobu největší pohroma. Bryana, který označil proces za „souboj na život a na smrt“ (všimněme si opět použití konfliktní metafory) mezi křesťanstvím a ateismem, zcela vyvedl z míry věhlasný agnostický advokát Clarence Darrow. Jeho postup byl stejně jednoduchý jako brilantní: Bryan byl povolán jako svědek obhajoby a dotazován na své názory na evoluci. Byl nucen přiznat, že neví nic o geologii, srovnávací religionistice, ani o dějinách starých civilizací, a jeho náboženské názory se ukázaly jako beznadějně naivní. Nakonec ovšem Bryan v soudní síni proces vyhrál. Scopes byl odsouzen k pokutě 100 dolarů. Mnohem významnější proces však probíhal v celostátních novinách, kde byl Bryan prohlášen za nemyslícího, nevzdělaného a reakčního. Fundamentalismus mohl mít smysl na venkovském zapadákově v Tennessee, ne však ve vysoce kultivovaném prostředí amerických měst. Například novinář a literární kritik H. L. Mencken (kterému Sinclair Lewis později věnoval svou antifundamentalistickou satiru *Elmer Gantry*) úspěšně vylíčil fundamentalisty jako nesnášenlivé, zaostalé a nevzdělané hůpy stojící mimo hlavní proudy americké kultury. Fundamentalismus se stal nejen náboženským hnutím, ale také kulturním stereotypem.

Kritika neodarwinismu je v podstatě vedena z pozice **I. kreacionismu** (z. lat. *creatio* - stvoření), který můžeme rozdělit na **radikální (ortodoxní)** a **umírněný**, a z pozice **II. inteligentního designu**.

Ortodoxní kreacionisté tvrdí, že zpráva *Genese* je v podstatě přesným popisem událostí. Země je velmi mladá, přibližně 6000 let, Země byla stvořena v 6 dnech, došlo k potopě (pozůstatky

dinosaurů je následek této potopy), evoluce neexistuje, protože stvoření skončilo šestým dnem. Adam a Eva jsou reálné postavy.

Umírnění kreacionisté připouštějí, že Země je stará 4 650 000 000 let, avšak trvají na tom, že každý živočišný či rostlinný druh byl stvořen přímým Božím zásahem ve své současné podobě, náznaky evoluce, např. různá plemena se připouštějí. Např. P. Johnson akceptuje **mikroevoluci** (drobné modifikace u existujících druhů), ale neakceptuje **makroevoluci** (vznik nových druhů).

Marek Orko Vácha ke kreacionismu přiléhavě poznamenává: „*Kreacionismus není vědecká teorie, kreacionismus je potřeba. Ve světě, kde je vše relativní, kde zmizely tradiční hodnoty a kde nastoupil pluralismus, ve světě, kde se vše mění, mnoho křesťanů instinktivně hledá něco, co by zůstalo bez proměny.*“ (*Návrat ke stromu života*, s. 77). Kreacionismus s sebou nese mnoho problémů i při prostém výkladu Bible (např. Měsíc a Slunce tvoří podle Genese Bůh až čtvrtého dne, jak potom můžeme mluvit o dnech – Bible výslovně hovoří o tom, že byl večer, bylo jítro, den první) – takových problémů je zde a v dalších příbězích (Adam a Eva) hned několik. Přesto podle průzkumu Gallupova ústavu provedeného v únoru 2001 souhlasí okolo 45 procent dospělých Američanů s tímto tvrzením: „*Bůh stvořil člověka do značné míry v jeho dnešní podobě během posledních 10 000 let.*“ (Küng píše: *Pouhá „americká naivita“? Určitě ne! Podle průzkumu švýcarského institutu pro výzkum veřejného mínění z listopadu 2002 je v celé německy mluvící oblasti zhruba 20 milionů lidí toho názoru, že na Darwinově vývojové teorii není jediné slůvko pravdy. Pravděpodobný důvod: miliony Američanů a zjevně i Evropanů se zřejmě nesetkaly ani při výuce biologie, ani v literatuře s nějakým seriózním popisem vývojové teorie.*)

Zastánci inteligentního designu – k běhu věcí podle fyzikálních zákonů je třeba zakomponovat přímou intervenci Inteligentního designéra, který určuje evoluci směr, jenž je samotnými přírodními vědami nevysvětlitelný: dejme tomu postrčí hmotu při zrození života na Zemi. Americký prezident **George Bush** v roce 2005 prohlásil, že teorie inteligentního designu by se měla učit na školách, čímž vyvolal novou vlnu diskuzí. Biochemik **Michael Behe** např. kritizuje neodarwinismus z hlediska **neredukovatelné složitosti**. Sleduje například dlouhé řetězce či série molekulárních reakcí v oku a imunitním systému. Tvrdí, že takto složité, vzájemně propletené systémy nemohli mít z funkcionálního hlediska jednodušších předchůdců, protože kdyby chyběl jediný komponent, nemohli by fungovat. Jako analogii uvádí **past na myši** skládající se několika částí. Kdyby jedna část nefungovala, nefunguje celá past. Většina vědců však zaujala k tomuto názoru kritický postoj. Poukazují na to, že mnohé evoluční systémy je možno chápat spíše jako improvizace, které využívají stávající komponenty. Podle mnoha teologů tyto pozice pracují s **Bohem mezer**. Jedná se zde ještě o konflikt? Bůh může působit zcela v rámci přírodních zákonů (věda je nutně metodologicky ateistická? – viz vina). Podle křesťanů Bůh v každém případě nějak zasahuje či působí – jak a jakým způsobem, na to se názory teologů radikálně liší.

Exkurs: Oficiální stanovisko katolické církve (papežové k otázkám evoluce – dle M. O. Váchy) + zmínit problematiku protestantských stanovisek

Pius XII v encyklice **Humani generis** (Celý název: *Humani generis, o některých falešných názorech, které podkopávají základy katolické nauky*) z 12. srpna 1950 uvádí: „*Každý, kdo se kolem sebe rozhlédne, snadno rozpozná hlavní směry, kterými zbloudilo nemálo učených mužů stojících mimo Kristův ovčín. Jsou totiž tací, kteří bez náležité rozvahy a rozlišování usilují o výklad původu všech věcí*

pomocí tzv. evolučního systému, který však nebyl ještě spolehlivě prokázán ani v oboru přírodních věd, a rovněž tak se opovážlivě obracejí k monistickým a panteistickým hypotézám založeným na neustálé evoluci celého světa ... Výmysly tohoto evolucionismu se předhánějí spolu s idealismem, imanentismem a pragmatismem v odmítání všeho, co by mělo být absolutní, pevné, neměnné, razíce tak pod názvem ‚existencialismus‘ cestu nové zbloudilé filosofii, které poté, co odmítla neměnné esence věcí, zabývá se pouze ‚existencí‘ jednotlivin“ Zároveň se ovšem v této encyklice výslovně píše, že „církevní magisterium ... nezakazuje, aby byla evoluční teorie ... zkoumána a diskutována s odborníky. Katolická víra však přikazuje tvrdit, že lidské duše jsou bezprostředně stvořeny Bohem“.

V roce 1996 pronesl **Jan Pavel II.** projev k členům Papežské akademie pro vědu, ve kterém řekl: „Místo o jedné evoluční teorii bychom měli mluvit o několika evolučních teoriích. Tato pluralita na jedné straně souvisí s různými výklady mechanismů evoluce, na druhé straně s různými filosofiemi, na nichž se zakládá. Tak existuje interpretace materialistická, redukcionistická a spiritualistická. ... Ty evoluční teorie, které podle filosofii, jimiž se inspiroují, učí, že duch se vynořuje ze sil živé hmoty nebo že je pouhým epifenomémem hmoty, nejsou slučitelné s pravdou týkající se člověka.“ Jan Pavel II. tu tak vlastně opakuje myšlenku Pia XII. Duše byla přímo stvořena Bohem. /Katolík tedy může být evolucionistou, ale věc s duší je podle mne podivná podmínka./

- **Z hlediska vzniku vesmíru** představuje konflikt tvrzení, že vesmír vznikl náhodou. Např. významný fyzik **Stephen Weinberg** píše: „Vesmír se nám jeví stále srozumitelnější, ale úměrně tomu v něm nacházíme stále méně smyslu. Ale když už nás neuspokojují výsledky výzkumu, nalézáme alespoň jakousi útěchu ve výzkumu samotném... Snaha pochopit vesmír je jednou z mála věcí, které lidský život pozdvihují nad úroveň frašky a dodávají mu jistou vznešenost tragédie.“ (Kniha *The First Three Minutes*) V další knize k tomu Weinberg poznamenává: „Nechtěl jsem tím říci, že podle vědy jako by vesmír neměl smysl; chtěl jsem povědět jen tolik, že samotný vesmír žádný smysl nenaznačuje.“ (kniha *Dreams of a Final Theory*). /Podle **Barboura** by na to teista mohl odpovědět tak, že jestliže je Bůh inteligentní a osobní, tak bychom očekávali právě kosmický proces produkující inteligentní bytosti./ Zdá se také, že někteří badatelé považují **určité teorie za plausibilnější z jiných než čistě vědeckých důvodů** – a sice z těch, že jsou oproštěny od teistických konotací. Tyto teorie jsou např. **teorie mnoha vesmírů** (antropický princip je pak vysvětlitelný tím, že je to jako u vítězného automatu, při mnoha možnostech, padne nakonec ta správná), či teorie **pulsujícího vesmíru**, dříve dnes již zavržená teorie **stacionárního vesmíru**. Nově přišli někteří autoři s tím, že prezentovali **teorii kvantových fluktuací** jako sekulární verzi stvoření ex nihilo. Vakuum však není „nic“, protože tato teorie předpokládá existenci kvantového pole a zákonů kvantové fyziky. Podle ateistů k tomu máme přistupovat jako k dané věci (např. Krauss považuje námitku, že to není filosofické a teologické „nic“ za nesmyslnou).
- **2. Nezávislost** – způsob, jak se vyhnout konfliktu, je obě oblasti uzavřít do dvou neprodyšných oblastí. Rozlišení je možno udělat podle **otázek**, které kladou, **oblastí**, kterých se týkají, nebo **metod**, které používají. Například teolog **Langdon Gilkey** rozdíl mezi vědou a náboženstvím formuloval takto: **1)** Věda se snaží vysvětlit objektivní, všeobecně dostupná fakta, Náboženství klade otázky o existenci pořádku a krásy ve světě a o zkušenostech našeho vnitřního života (například vina, úzkost, ztráta smyslu na jedné straně a odpuštění, důvěra a celostnost na straně druhé); **2)** Věda klade objektivní otázky typu **Jak?**, náboženství klade osobní otázky typu **Proč?** (tedy otázky smyslu); **3)** Základem autority ve vědě je logická koherence a přiměřená podloženost

experimentem, v náboženství je konečnou autoritou Bůh a zjevení; **4)** Věda formuluje kvantitativní predikce, které je možno experimentálně ověřit, náboženství musí používat symbolický jazyk a analogie, protože Bůh je transcendentní.

Stephen Jay Gould ve své knize *Skála věků: věda a náboženství v plnosti života* prezentuje vědu a náboženství jako nezávislé oblasti. Muví o tom, že vyrůstal v židovské rodině, ale pokládá se za agnostika s velkým respektem k náboženství. Jeho základním principem je **princip nepřekrývajících autorit s učitelským posláním (non-overlapping magisteria – NOMA)**. „Magisterium vědy pokrývá empirickou oblast; zabývá se problémy povahy vesmíru (fakty) a hledá odpověď na otázku, proč funguje právě tak, jak funguje. Magisterium náboženství se vztahuje na otázky základního významu a morální hodnoty.“ Každá z těchto oblastí má svoje vlastní problémy, pravidla a kritéria usuzování. Je kritický vůči vědcům, kteří chtějí z vědy vyvozovat filozofické, teologické či etické závěry, ale i k jakékoli formě přirozené teologie (odkazování na antropický princip či teleologii v přírodě). Sám se ovšem svých předpokladů nedrží, když píše o vesmíru lhostejném k našemu utrpení.

Tento názor zastává mnoho teologů i vědců, kteří se zaobírají Biblií: tvrdí, že Bible je poetickým a symbolickým příběhem, který vyjadřuje to, co je nezávislé na jakékoli kosmologii. Podle **Tomáše Akvinského** je to, co je teologicky podstatné, možné vyjádřit i bez odkazování na počátek, i když sám počátek světa akceptoval. I někteří další teologové nepovažují otázku počátku za podstatnou – vždyť ani 6 dní stvoření se neinterpretuje doslova. Jde spíše o základní zkušenost života jako daru. Výpověď *Genese* nezávislá na kosmologii: **1. Svět je ve své podstatě dobrý; 2. Svět je závislý na Bohu; 3. Bůh je svrchovaný a svobodný a má jistý záměr (vůli). Příklad, jak chápat pravdu poetického/symbolického příběhu si můžeme ukázat na příkladu básně: začátek Bezručovy básně Ostrava:**

*Sto roků v šachtě žil, mlčel jsem
sto roků kopal jsem uhlí,
za sto let v rameni bezmasém
svaly mi v železo ztuhly.*

*Uhelný prach sed mi do očí,
rubíny ze rtů mi uhly,
ze vlasů, z vousů a z obočí
visí mi rampouchy uhlí.*

*Chléb s uhlím беру si do práce,
z roboty jdu na robotu,
při Dunaji strmí paláce,
z krve mé a z mého potu.*

(k tomu **Štěpán Hájek, Příběhy nových počátků**, s. 14–15!)

Nezávislost lze pojmovat i z hlediska **odlišných funkcí** vědy a náboženství – cílem vědy je pochopit zákonité vztahy mezi přírodními jevy, zatímco cílem náboženství je žít jistým způsobem v širším významovém rámci.

Celou situaci můžeme pojmut podle **Karla Bartha a jeho následovníků**. Boha je možno poznat jen jako zjeveného v Kristu a přijatého vírou. Bůh je transcendentní a zcela nepoznatelný, až na případy, kdy se sám odhalí. Náboženská víra je tak celkem závislá na Boží iniciativě, ne od objevů vědy. Primární sférou Božího působení jsou dějiny, nikoli příroda (proti tomu srov. koncept *Ur-offenbarung*). **Barbourův názor** je následující: „Život neprožíváme jako úhledně rozdělený na jednotlivé přihrádky; prožíváme ho v jeho celistvosti a vzájemné propojenosti – až později budujeme jednotlivé disciplíny, které zkoumají jednotlivé aspekty.“

- **3. Dialog** – podle stoupců dialogu mohou náboženské tradice poskytnout potenciální odpovědi, ale nemusí přitom narušit integritu vědy. Rozdíl mezi disciplínami zůstává zachovaný, ale může dojít k plodnému dialogu. Otázky např. vzbuzuje **srozumitelnost vesmíru**; přesvědčení, že vesmír je srozumitelný má řecké a biblické kořeny (stvoření slovem, idea *logu*). **Einstein** prohlásil, že jediná věc, která je na světě nepochopitelná je to, že je svět možné pochopit, a napsal: „V pozadí celé vědecké práce vyšší úrovně je přesvědčení podobné náboženskému pocitu, že je svět racionální a srozumitelný.“ Hovořil o „kosmickém náboženském cítění“ a „hluboké víře v racionálnost světa“, ale odmítal myšlenku osobního Boha, spíše se přikláněl k panteismu, ztotožnění Boha se strukturou pořádku. Proto prohlásil: „Věřím ve Spinózova Boha, který se zjevuje v uspořádané harmonii všeho existujícícho.“ Odtud také Einsteinovo zneklidnění kvantovou mechanikou. Klasickou je také otázka, **proč vůbec něco existuje, a proč je vesmír vyladen tak, že je v něm možný život**. Dialog v oblasti evoluce se zaměřuje na otázky jako je **složitost a samoorganizace, pojem informace, hierarchie úrovní**.

Dialog se může odehrávat na různých úrovních, i vědec může dospět k hraničním otázkám, ale může jít i o **rozhovor o metodologii náboženství (teologie) a přírodních věd**. Populární názor, že věda je **objektivní** a náboženství **subjektivní** byl jako takto postavený ostrý protiklad zpochybněn mnoha filozofy vědy, teology i historiky. Vědecké fakta jsou ve skutečnosti často zatížené teorií a teoretické předpoklady často ovlivňují to, k čemu dospějeme (**paradigmata** - viz Thomas Kuhn). Navíc i věda používá **analogie a modely** – a to zejména tam, kde jsou pro nás věci jen těžko představitelné. V kvantové fyzice se zase došlo k závěru, že **pozorování má vliv na pozorované**. Pozorovatel je účastníkem procesu a nelze ho od něj oddělit. Přesto je jasné, že věda je „objektivnější“ než náboženství v mnoha ohledech.

- **4. Integrace**. Barbour uvádí tři verze integrace:
 - **Přirozená teologie** – v minulých stoletích nacházíme mnoho příkladů přirozené teologie; podle **Tomáše Akvinského** můžeme některé charakteristické vlastnosti Boha poznat jedině prostřednictvím zjevení v Bibli, ale samotnou existenci je možno poznat i rozumem. Jeden z jeho kosmologických argumentů (ne důkaz!) zní, že každý jev musí mít příčinu, a pokud se chceme vyhnout nekonečnému regresu, musíme postulovat **První příčinu**. I zakladatelé moderní vědy často vyjadřovali obdiv nad harmonií světa – např. **Newton** se vyjádřil, že oko nemohlo být vymyšlené bez ovládnutí optiky. V **18. století** byl zase populární **deismus**, představa Boha jako hodináře. Ránu některým starým argumentům ovšem zasadila **evoluční teorie** (složitost oka je výsledkem vnitřního mechanismu, nikoli vnějšího zásahu, i když existuje i teze o „neredukovatelné složitosti“). I dnes ovšem existují stoupcí **teleologického argumentu**. Např. podle filozofa **Richarda Swinburna** důkazy ukazují, že teismus je spíše

pravděpodobný, než nepravděpodobný. Hojně oblíbeným je v současnosti poukazování na tzv. **antropický princip**. (týká se vazebné konstanty silné interakce, struktury slabé interakce atd.). Jde o zdůraznění antropického principu. Vyjádření **S. Hawkinga**: „*Šance, že z čehosi jako Velký třesk může vzniknout vesmír, jako je náš, je nesmírně malá. Podle mě to má jasné náboženské důsledky.*“ **Freeman Dyson**: „*Čím déle zkoumám vesmír a detaily jeho architektury, tím více je důkazů o tom, že vesmír musel o příchodu nás, lidí, vědět.*“ Stoupenci teleologického argumentu dnes netvrdí, že je to definitivní důkaz ve prospěch teismu; jsou umírněnější a tvrdí, že víra v Projektanta vesmíru je lépe obhajitelná, či alespoň udržitelná (teoreticky lze ovšem také hovořit o více projektantech či o bohu deismu).

- **Teologie přírody** – na rozdíl od postupu přirozené teologie nevychází z vědy, ale z náboženské tradice (postup je opačný). Věda a náboženství tvoří dva relativně nezávislé zdroje idejí, ale jejich zájmy se v některých oblastech prolínají. Pokud má být náboženské přesvědčení v souladu s vědeckým poznáním, teologie se musí více než v případě dialogu modifikovat a přizpůsobovat (příkladem je třeba pozice některých feministických autorek, kupř. **Sallie McFague**), kdy **soudobý obraz světa** (vzájemná ekologická závislost aj.) **má hluboký vliv na teologii**. Sem patří úvahy o Bohu jako autorovi samoorganizujícího se systému; jde o stanovení hranic, které umožňují vznik životaschopných struktur; Bůh obdařil hmotu různými možnostmi, přičemž vytvoření složitějších forem ponechal na ní. **Arthur Peacock** např. hovoří o náhodě jako radaru, kterým Bůh prozkoumává nejrůznější možnosti, Bůh je zde spíše jakýsi choreograf. **Bůh experimentuje a improvizuje v otevřeném procesu pokračujícího stvoření**. Peacocke zároveň odmítá ideu všemohoucnosti a mluví o Bohu, který omezuje sám sebe a trpí spolu se stvořením. /Myslím, že příkladem by mohl být také jezuitský paleontog a teolog **Teilhard de Chardin** – tvrdá srážka s katolickou hierarchií!/
- **Systematickou integrací** je pak pokus dospět k celostnému obrazu světa v rámci šíře pojaté metafyziky. Tento pokus vidí Barbour v **procesuální filosofii**.

II. Biblické texty o stvoření a přírodě (Genesis a Zjevení Janovo)

Exkurs: interpretace Bible (vztaženo na Genesis)

Již během patristického období vznikly **tři výrazné metody interpretace Bible**:

- **Doslovní (literní) přístup** – tvrdí, že příslušné oddíly je třeba brát jako bezprostřední sdělení. Doslovná interpretace 1. kapitoly Genesis by tvrdila, že stvoření proběhlo v šesti obdobích dlouhých 24 hodin. Byl to vliv menšinový, ale dnes je vlivný v severoamerickém fundamentalismu.
- **Alegorický přístup** – zdůrazňuje, že určité části Bible jsou psány ve stylu, který není vhodný k tomu, aby byl chápán absolutně doslova. Tento názor považuje úvodní kapitoly Genesis za poetické či alegorické popisy, z nichž mohou být odvozeny **teologické a etické principy** (důležité tedy i pro ekologickou etiku!); nechápe je tedy doslova jako historické líčení vzniku Země. **Viz příklad básně.**

- **Akomodace** – zjevení se uskutečňuje kulturně a antropologicky podmíněnými způsoby a formami. Ve zralém stavu tento přístup nacházíme až v 16. století. Tento přístup tvrdí, že úvodní kapitoly knihy Genesis užívají jazyka a obrazů, které byly přiměřené kulturním podmínkám původních posluchačů; nemají se brát „doslova“, ale mají se interpretovat pro současné čtenáře tak, aby se vytěžily klíčové myšlenky, které byly „akomodovány“ pro původní posluchače. Např. **Jan Kalvín** (1509–1564) tvrdil, že ve zjevení se Bůh přizpůsobuje možnostem lidského ducha a srdce. Analogií, která stojí v pozadí Kalvínova uvažování, je řečník. Dobrý **řečník** zná omezení svého posluchačstva a přizpůsobuje tomu svou řeč. Kalvín přímo používá dvou obrazů – **Otce**, který se přizpůsobuje svou řečí dětem, a **učitele**, který musí sestoupit na naši úroveň. Kalvín zdůrazňuje, že mnohé složky o stvoření a pádu (Genesis 1–3) (jako je představa o šesti dnech či o „vodách nad zemí“) jsou přizpůsobeny mentalitě a vžitým názorům poměrně jednoduchých lidí. Těm, kdo namítají, že je to prostoduché, Kalvín odpovídá: tak nás Bůh ujišťuje, že evangelium není obklopeno žádnou intelektuální bariérou; všichni – i prostí a nevzdělaní lidé – se mohou o Bohu učit a uvěřit v něho. (**Luther** zde kladl mnohem větší důraz na doslovnost, např. jízlivě komentoval Koperníkovu teorii: Což Písmo netvrdí, že opak je pravdou?)

II.1. Zpráva o stvoření v Genesis

První zpráva o stvoření (Gn 1,2–2,3)

Je z pramene nazývaného na základě slohu a jazyka (např. označení Boha jako „Elohím“) za **kněžský kodex** (*Priesterschrift*, „P“). Sepsání po babylonském vyhnání kolem roku **500 př. n. l.**

Znění:

Na počátku stvořil Bůh nebe a zemi.

²Země byla pustá a prázdná a nad propastnou tůňí byla tma. Ale nad vodami vznášel se duch Boží.

³I řekl Bůh: „Buď světlo!“ A bylo světlo.

⁴Viděl, že světlo je dobré, a oddělil světlo od tmy.

⁵Světlo nazval Bůh dnem a tmu nazval nocí. Byl večer a bylo jitro, den první.

⁶I řekl Bůh: „Buď klenba uprostřed vod a odděluj vody od vod!“

⁷Učinil klenbu a oddělil vody pod klenbou od vod nad klenbou. A stalo se tak.

⁸Klenbu nazval Bůh nebem. Byl večer a bylo jitro, den druhý.

⁹I řekl Bůh: „Nahromadte se vody pod nebem na jedno místo a ukaž se souš!“ A stalo se tak.

¹⁰Souš nazval Bůh zemí a nahromaděné vody nazval moři. Viděl, že to je dobré.

¹¹Bůh také řekl: „Zazelenej se země zelení: bylinami, které se rozmnožují semeny, a ovocným stromovým rozmanitého druhu, které na zemi ponese plody se semeny!“ A stalo se tak.

¹²Země vydala zeleň: rozmanité druhy bylin, které se rozmnožují semeny, a rozmanité

druhy stromoví, které nese plody se semeny. Bůh viděl, že to je dobré.

¹³Byl večer a bylo jitro, den třetí.

¹⁴I řekl Bůh: „Buďte světla na nebeské klenbě, aby oddělovala den od noci! Budou na znamení časů, dnů a let.

¹⁵Ta světla ať jsou na nebeské klenbě, aby svítila nad zemí.“ A stalo se tak.

¹⁶Učinil tedy Bůh dvě veliká světla: větší světlo, aby vládlo ve dne, a menší světlo, aby vládlo v noci; *učinil* i hvězdy.

¹⁷Bůh je umístil na nebeskou klenbu, aby svítila nad zemí,

¹⁸aby vládla ve dne a v noci a oddělovala světlo od tmy. Viděl, že to je dobré.

¹⁹Byl večer a bylo jitro, den čtvrtý.

²⁰I řekl Bůh: „Hemžete se vody živočišnou havětí a létavci létejte nad zemí pod nebeskou klenbou!“

²¹I stvořil Bůh veliké netvory a rozmanité druhy všelijakých hbitých živočichů, jimiž se zahemžily vody, stvořil i rozmanité druhy všelijakých okřídlených létavců. Viděl, že to je dobré.

²²A Bůh jim požehnal: „Plodte a množte se a naplňte vody v mořích. Létavci nechť se rozmnoží na zemi.“

²³Byl večer a bylo jitro, den pátý.

²⁴I řekl Bůh: „Vydej země rozmanité druhy živočichů, dobytek, plazy a rozmanité druhy zemské zvěře!“ A stalo se tak.

²⁵Bůh učinil rozmanité druhy zemské zvěře i rozmanité druhy dobytka a rozmanité druhy všelijakých zeměplazů. Viděl, že to je dobré.

²⁶I řekl Bůh: „Učiňme člověka, aby byl naším obrazem podle naší podoby.

Ať *lidé* panují nad mořskými rybami a nad nebeským ptactvem, nad zvířaty a nad celou zemí i nad každým plazem plazícím se po zemi.“

²⁷Bůh stvořil člověka, aby byl jeho obrazem, stvořil ho, aby byl obrazem Božím, *jako* muže a ženu je stvořil.

²⁸A Bůh jim požehnal a řekl jim: „Plodte a množte se a naplňte zemi. Podmaňte ji a panujte nad mořskými rybami, nad nebeským ptactvem, nade vším živým, co se na zemi hýbe.“

²⁹Bůh také řekl: „Hle, dal jsem vám na celé zemi každou bylinu nesoucí semena i každý strom, na němž rostou plody se semeny. To budete mít za pokrm.

³⁰Veškeré zemské zvěři i všemu nebeskému ptactvu a všemu, co se plazí po zemi, v čem je živá duše, dal jsem za pokrm veškerou zelenou bylinu.“ A stalo se tak.

³¹Bůh viděl, že všechno, co učinil, je velmi dobré. Byl večer a bylo jitro, den šestý.

Tak byla dokončena nebesa i země se všemi svými zástupy.

²Sedmého dne dokončil Bůh své dílo, které konal; sedmého dne přestal konat veškeré své dílo.

³A Bůh požehnal a posvětil sedmý den, neboť v něm přestal konat veškeré své stvořitelské dílo.

Interpretace jako antimýtus

Podle mínění mnoha vykladačů je 1. kapitola polemikou s některými názory obsaženými v mýtech o stvoření u okolních národů, jde tedy o jakýsi **antimýtus (speciálně dle Künga babylonský antimýtus)**

- chybí popis **teogonie** (zrod bohů), ale hlavním tématem je **kosmogonie** (např. egyptský Bůh Ptah tvoří pomocí magických formulí ostatní bohy);
- **mořští netvoři** jsou často ve starověkých podáních protivníky bohů (symbol chaosu), podle Gn 1,21 však patří ke stvořenému;
- mezopotamské mýty popisují boj bohů o **rozdělení vod**; v Gn 1,7 rozděluje vody Bůh;
- u okolních národů bylo běžné **uctívání slunce** (starobabylonský Bůh Šamaš), **měsíce** (akad. Sin) a **hvězd** (např. bohyně Ištar); v kap. 1. jsou záměrně hebr. pojmy pro slunce (hebr. *šemeš*) a měsíc (hebr. *jareach*) vynechány, aby nebyly aluzí na tato božstva (v Gn 1,16 z měsíce a slunce prakticky lampičky!)
- v mýtech starověkého blízkého východu bylo stvoření člověka výsledkem úvah bohů o tom, aby člověk pracoval místo bohů a zabezpečoval jim potravu; v Gn je člověk adresátem stvoření a Bůh mu potravu opatřuje
- v mezopotamských mýtech je **sedmý den dnem neštěstí**, v Gn jej Bůh posvětil (Gn 2,3)“

Již z tohoto vidíme důležité teologické poselství, které H. Küng shrnuje následovně:

- **Boží transcendence** – jediný Bůh, povznesený nad světem, tvoří svět pouhým slovem; hvězdy nejsou projevem božství, ale stvořené nebeské svítily;
- **Důstojnost člověka** – Člověk není stvořen jako služebník bohů, ale jako obraz Boží: je nadřazen stvoření jako Boží správce, a ne jako tyran a vykořisťovatel;
- **Řád a jednota stvoření** – stvoření se jako vesmír liší od chaosu, je to dobře uspořádaný a strukturovaný celek (srov. řec. *kosmos*). (Podle některých interpretů nevyovídá první ani druhá zpráva o stvoření **ex nihilo**, nýbrž o stvoření z chaosu; toto pojetí, které nepředpokládá žádnou látku, z níž by vše vzniklo, se objevuje až mnohem později)

Pasáže důležité z hlediska ekologické etiky:

- **Stvoření k Božímu obrazu** – existuje velké množství interpretací (např. rozumové či duchovní schopnosti, svobodná vůle, „**schopnost člověka navázat s Bohem vztah**, nejčastěji ovšem: **zastupování Boha na Zemi**; pohled, že člověk je Božím reprezentantem na Zemi má základ v starověkém orientálním pohledu na krále; egyptské a asyrské texty představují krále jako Boží obraz na Zemi /viz v této souvislosti Ž 8,5–9: „*Co je člověk, že na něho pamatuješ, syn člověka, že*

se ho ujímáš? Jen maličko jsi ho omezil, že není roven Bohu, korunuješ ho slávou a důstojností. Svěřuješ mu vládu nad dílem svých rukou, všechno pod nohy mu kladeš: všechny brav a skot a také polní zvířata a ptactvo nebeské a mořské ryby, i netvora, který se prohání po mořských stezkách.“/). Odtud se odvíjí i pro environmentální etiku klíčová otázka: Co znamená zastupovat Boha ve vztahu k přírodě? Je-li Bůh Stvořitel, potom to znamená chránit jeho dílo. Nesmíme zapomenout ani na **nz** konotace – **Ježíš jako pravý Boží obraz** (Klíčový je **chvalo zpěv na Krista** z Ko 1,15: „*On je obraz Boha neviditelného, prvorozený všeho stvoření, neboť v něm bylo stvořeno všechno na nebi i na zemi – svět viditelný i neviditelný.*“; Evangelium podle Jana (J 14,8 –9): „Filip mu řekl: ‚Pane, ukaž nám Otce, a víc nepotřebujeme!‘ Ježíš mu odpověděl: ‚Tak dlouho jsem s vámi, Filipe, a ty mě neznáš? Kdo vidí mě, vidí Otce. Jak tedy můžeš říkat: ukaž nám Otce?““) **Pro křesťana se tedy v Ježíši ukazuje, jak má vypadat člověk k Božímu obrazu, a komu se má připodobňovat ve svém jednání. Otázka, co to znamená pro přírodu, je ovšem problematičtější.**

- **Podmanit a panovat** – na to je často upozorňováno jako na zásadní problematickou složku, odkud vyrůstá nepřátelství vůči přírodě. V Bibli se stejná slova používají pro „zotročení“ nebo vojenské dobytí země. Na druhé straně si ovšem musíme uvědomit **dobovou situaci, ve které daný člověk žil** (příroda jako ohrožení), ale i při pohledu do Bible si všimněme jedné pozoruhodné věci, totiž že Bůh dovoluje **jít vegansky** (ideál nezabíjení a harmonie, který se vrací v Izajášově prorocství) – stěží tedy můžeme hovořit o představě panování ve smyslu vykořisťování. Spíše jde o **odpovědnost za tvorstvo** – viz **příběh o Noemovi!** (O zajímavou analýzu dvou jiných biblických oddílů se pokusil **Erhard S. Gerstenberger**. Můžeme ji přitom sekundárně vztáhnout i na předcházející pasáž (Gn 1, 28), protože jeden z vykládaných žalmů (Ž 8) má analogické vyznění. V tomto žalmu je člověk přímo královsky vyvyšován a je mu svěřena do rukou vláda, jejíž výrazem je i totální podřízenost zvířat. A Gerstenberger se ve své interpretaci plně ztotožňuje s tím, že zde jde vskutku o **naprosté vyjádření lidské hegemonie**, když píše: „*Slovesa panování použitá v Gn 1 a Ž 8 podle mého názoru neobsahují žádnou úlohu pečovat a chránit, jakou měl člověk v rajske zahradě podle Gn 2, 15. Spíše kypějí vědomím moci.*“ Gerstenberger se ovšem zabývá, jak jsem již zmínil, ještě jiným biblickým oddílem – **žalmem 104**. Zde je člověk organicky včleněn do stvořeného kosmu, není nějakým způsobem „nad ním“. Naopak. Je viděn na stejné rovině jako zvířena. Spolu s ní vzhlíží k Hospodinu, aby byl nasycen (v. 27), spolu s ní zažívá děs ze zakrytí Boží tváře (v. 29). Podle Gerstenbergera tak proti sobě stojí ve Starém zákoně dva modely – model panování (**Herrschaftsmodell**) a model integrace (**Integrationsmodell**). Jimi jsou vyjádřeny dvě základní zkušenosti s přírodou, platné až dodnes. V současnosti ovšem zažíváme – na rozdíl od pisatele žalmů – takovou devastaci životního prostředí, že neohrožuje pouze některé druhy rostlin a zvířat, ale zasahuje přímo člověka. „*Zatímco boj o přežití ve starém Orientu nebyl nikdy zaměřen na toto sebevražedné konečné vítězství člověka, nýbrž vždy měl otevírat lidské životní šance, nyní se posunuje totální porážka přírody do oblasti možného a pravděpodobného.*“ **Dnešním úkolem a jedinou možností je tedy stavět do popředí model integrace a potlačovat model panování, tak zní klíčová teze Gerstenbergerovy studie**, na níž je přínosná právě snaha nezastírat, že v biblických textech nacházíme výrazně antropocentrické pasáže. Je to pokus o to sympatičtější, že některé interpretace biblických pasáží vyznívají příliš násilně ve snaze vyhnout se nepříjemné kritice.)
- **Naplňte zemi** – mnozí interpreti zde poukazují na to, že zde je již obsaženo **omezení** – ve chvíli naplnění se již množit nemáme (**naplnění neznamená přelidněnost.**)

- **Dobrota stvoření** – viz níže

Druhá zpráva o stvoření (Gn ,2,4–2,25)

Byla sepsána nebo upravena už okolo roku **900** př. n. l. předchůdcem elohisty, kterého biblistika nazývá **jahvista**, protože stále vnáší do textu Boží jméno **JHVH**.

- Toto je rodopis nebe a země, jak byly stvořeny. V den, kdy Hospodin Bůh učinil zemi a nebe,
 - ⁵nebylo na zemi ještě žádné polní křovisko ani nevzcházela žádná polní bylina, neboť Hospodin Bůh nezavlažoval zemi deštěm, a nebylo člověka, který by zemi obdělával.
 - ⁶Jen záplava vystupovala ze země a napájela celý zemský povrch.
 - ⁷I vytvořil Hospodin Bůh člověka, prach ze země, a vdechl mu v chřípí dech života. Tak se stal člověk živým tvorem.
 - ⁸A Hospodin Bůh vysadil zahradu v Edenu na východě a postavil tam člověka, kterého vytvořil.
 - ⁹Hospodin Bůh dal vyrůst ze země všemu stromovi žádoucímu na pohled, s *plody* dobrými k jídlu, uprostřed zahrady pak stromu života a stromu poznání dobrého a zlého.
 - ¹⁰Z Edenu vychází řeka, aby napájela zahradu. Odtud dál se rozděluje ve čtyři hlavní toky.
 - ¹¹Jméno prvního je Píšon; ten obtéká celou zemi Chavílu, v níž je zlato,
 - ¹²a zlato té země je skvělé; je tam také vonná pryskyřice a kámen karneol.
 - ¹³Jméno druhé řeky je Gíchón; ta obtéká celou zemi Kúš.
 - ¹⁴Jméno třetí řeky je Chidekel; ta teče východně od Asýrie. Čtvrtá řeka je Eufrat.
 - ¹⁵Hospodin Bůh postavil člověka do zahrady v Edenu, aby ji obdělával a střežil.
 - ¹⁶A Hospodin Bůh člověku přikázal: „Z každého stromu zahrady smíš jíst.
 - ¹⁷Ze stromu poznání dobrého a zlého však nejez. V den, kdy bys z něho pojedl, propadneš smrti.“
 - ¹⁸I řekl Hospodin Bůh: „Není dobré, aby člověk byl sám. Učiním mu pomoc jemu rovnou.“
 - ¹⁹Když vytvořil Hospodin Bůh ze země všechnu polní zvěř a všechno nebeské ptactvo, přivedl je k člověku, aby viděl, jak je nazve. Každý živý tvor se měl jmenovat podle toho, jak jej nazve.
 - ²⁰Člověk tedy pojmenoval všechna zvířata a nebeské ptactvo i všechnu polní zvěř. Ale pro člověka se nenašla pomoc jemu rovná.
 - ²¹I uvedl Hospodin Bůh na člověka mrákotu, až usnul. Vzal jedno z jeho žeber a uzavřel to místo masem.
 - ²²A Hospodin Bůh utvořil z žebra, které vzal z člověka, ženu a přivedl ji k němu.
 - ²³Člověk zvolal: „Toto je kost z mých kostí a tělo z mého těla! Ať muženou se

nazývá, vždyť z muže vzata jest.“

²⁴Proto opustí muž svého otce i matku a přilne ke své ženě a stanou se jedním tělem.

²⁵Oba dva byli nazí, člověk i jeho žena, ale nestyděli se.

Pasáže důležité z hlediska ekologické etiky:

- **Obdělávání a střežení Edenu** – znamená kultivaci a dodržování povinností, mnoho ekoteologů upozorňuje právě na tuto pasáž
- **Pojmenovávání zvířat** – se většinou chápe jako **autorita** nad zvířaty (znát jméno - ovládat); někteří upozorňují naopak na opačný motiv: pojmenovávání zvířete jako **akt komunikace** /viz i komunikace mezi hadem, Adamem a Evou! / (velká blízkost mezi člověkem a zvířetem, ale jak se ukazuje na tak velká, aby si člověk se zvířetem jako partnerem vystačil)

Nauka o stvoření v systematickém promýšlení:

- **Radikální Boží odlišnost, transcendence a vláda** – Bůh je odlišný od stvoření (tradiční učení o **ex nihilo** znamená, že Bůh je jediným zdrojem toho, co je);
- **Stvoření je aktem svobody, je darem a milostí** (někteří teologové a teoložky zdůrazňují, že jde o stvoření **ex amore**), nejde o **emanaci**, ani o vznik světa jako výsledku nějakého **boje** (např. s cizími bohy), Bůh k němu nebyl ničím puzen a nucen (jinak by to nebyl dar ani milost);
- **Stvoření je dobré**, byť ne dokonalé („*A viděl Bůh, že je to dobré.*“) To samozřejmě z teologického hlediska nelze traktovat bez propojenosti s dalšími tvrzeními křesťanské teologie (**porušenost, zlo, hřích**). Co tedy toto tvrzení, že stvoření je dobré, vlastně znamená?
 - **Odmítnutí metafyzického dualismu** - popření toho, že některé oblasti či aspekty božího stvoření jsou zásadně zlé (tělesnost, sexualita, příroda, jiná barva kůže). Chápat určitou část stvoření jako inherentně špatnou je manichejskou herezí (viz gnóze, platonismus) a v podstatě proti židovské a křesťanské tradici (inkarnace, vzkříšení těla);
 - **Odmítnutí myšlenky, že cenný a dobrý je jen člověk** (Bůh prohlašuje o světě, že je dobrý ještě před stvořením člověka);
 - **Dobrý svět nutně neznamená, že je dokonalý;**
- **Koexistence a vzájemná závislost stvořených bytostí** – Bůh zasazuje člověka mezi ostatní tvory a hledá pro něj pomoc jemu rovnou (zde je založena **rovnost muže a ženy**, viz problematika boku a žebra);

- **Řád stvoření** – vesmír není chaos (což zakládá možnost jeho zkoumání a racionální nahlédnutelnosti).

Exkurs I. Alternativní modely stvoření (na základě D. L. Miglioreho)

- **Umělecký výtvar/hra** – podle Bible je stvoření dílem slova a Ducha. Bůh mluví a slovo se stává (Gn 1). Duch boží se vznáší nad propastí chaosu a dává život všemu stvoření. Tato činnost je naprosto spontánní a svobodná, a proto nese znaky hry a umělecké tvorby. Srv. též kniha Přísloví 8,22–31: *„Hospodin mě vlastnil jako počátek své cesty, dříve než co konal odedávna. Od věků jsem ustanovena, od počátku, od pravěku země. Ještě nebyly propastné tůně, když jsem se zrodila, ještě nebyly prameny vodami obtěžkány. Když ještě byly hory ponořeny, před pahorky jsem se narodila. Ještě než učinil zemi a všechno kolem a první hroudy pevniny, když upevňoval nebesa, byla jsem při tom, když vymezoval obzor nad propastnou tůní když seshora zavěšoval mračna, když sílily prameny propastné tůně, když kladl moři jeho meze, aby vody nevystupovaly z břehů, když vymezoval základy země, byla jsem mu věrně po boku, byla jsem jeho potěšením den ze dne a radostně si před ním hrála v každý čas. Hraji si na jeho pevné zemi; mým potěšením je být s lidskými syny.“*
- **Plození** – O plození či „prokreaci“ mluvíme tam, kde lidé dávají život jeden druhému. I v Bibli na tuto analogii občas narazíme. Bůh je popisován jako **otec** či **matka** Izraele. Avšak i když je metafora plození v Bibli přítomna, je v porovnání s ostatními náboženskými systémy Blízkého východu zřetelně potlačena. Když izraelští proroci a později Ježíš mluví o Bohu jako o „otci“ nebo o „matce“, jedná se o metaforu, která odkazuje v první řadě k Boží stvořitelské lásce a rodičovské péči, nikoli k pohlavnímu aktu plození;
- **Výroba či formování** – představa Boha jako stavitele je např. v Ž 127,1 (*„Nestaví-li dům Hospodin, nadarmo se namáhají stavitelé“*), zcela konkrétně se setkáváme s představou Boha jako **hrnčíře** (Jr 18,5–6: *„I stalo se ke mně slovo Hospodinovo: „Cožpak nemohu naložit s vámi jako ten hrnčíř, dome izraelský? je výrok Hospodinův. Hle, jste v mých rukou jako hlína v rukou hrnčířových, dome izraelský.“*; Ř 9,20–21: *„Člověče, co vlastně jsi, že odmlouváš Bohu? Řekne snad výtvar svému tvůrci: „Proč jsi mě udělal takto?“Nemá snad hrnčíř hlínu ve své moci, aby z téže hroudy udělal jednu nádobu ke vznešeným účelům a druhou ke všedním?“*) Analogie výroby a formování podtrhují záměr a účel Božího stvoření, ale obě mají svoje nevýhody. Obě předpokládají **daný materiál** (oproti radikalitě stvoření z *ničeho*), také je zde připsání **neosobního statusu** tomu, co Bůh tvoří.
- **Emanace** – doslova „vysílání“ ve smyslu vytékání vody z pramene, radiace světla či tepla ze Slunce či ohně. I když se této metafory užívá v klasické teologii při mluvení o vztazích uvnitř Trojice – například světlo ze světla v nikajském vyznání – nebyla tato analogie širší církví přijata. Je to metafora, která může evokovat **neosobní nebo dokonce mimovolní proces!**

- **Tělo a duch** – novodobá analogie (např. S. McFague): Problémem této analogie je to, že **není schopna vyjádřit milostivý, nesamozřejmý a asymetrický vztah Boha ke světu.**

Exkurs II. – creatio continua, Bůh jako udržovatel a creatio nova

Teologie hovoří o Bohu také jako o tom, kdo je stále činný, svět stále tvoří (možnost navázání na evoluci) či udržuje, a kdo bude strůjcem nového stvoření.

- **Creatio continua/udržování:** Uvádí se, že termín je od Aurelia Augustina. Deuterokanonický text v **knize Moudrostí**: 11,23–26 (všimněme si i dalších motivů: stvoření z lásky, láska k životu, svět jako něco dobrého, protože milovaného: „*Nade všemi se smilováváš, protože všechno můžeš, nehledíš na hříchy lidí, jen aby činili pokání. Miluješ všechno, co je, a neošklivíš si nic z toho, co jsi učinil, vždyť bys ani nemohl připravit něco, co bys měl v nenávisti. A jak by mohlo cokoli trvat, kdybys ty to nechtěl, anebo být zachováno, kdybys to nepovolal k bytí? Šetříš všechno, protože to je tvé, Panovníku, který miluješ život.*“ **Žalm 104:** „*Dobrořeč, má duše, Hospodinu! Hospodine, Bože můj, jsi neskonale velký, oděl ses velebnou důstojností. Halíš se světlem jak pláštěm, rozpínáš nebesa jako stanovou plachtu.*³*Mezi vodami si kleneš sině, z mračen si vůz činíš a vznášíš se na perutích větru.*⁴*Z vichrů si činíš své posly, z ohnivých plamenů sluhy.*⁵*Zemi jsi založil na pilířích, aby se nehnula navěky a navždy.*⁶*Propastnou tůň jsi přikryl jako šatem. Nad horami stály vody;*⁷*pohrozils a na útěk se daly, rozutekly se před tvým hromovým hlasem.*⁸*Když vystoupila horstva, klesly do údolí, do míst, která jsi jim určil.*⁹*Mez, kterou jsi stanovil, už nepřekročí, nepřikryjí znovu zemi.*¹⁰*Prameny vysíláš do otoků, které mezi horami se vinou.*¹¹*Napájejí veškerou zvěř polí, divocí osli tu hasí žízeň.*¹²*Při nich přebývá nebeské ptactvo, ozývá se v ratolestech.*¹³*Ze svých síní zavlažuješ hory, země se sytí ovocem tvého díla.*¹⁴*Dáváš růst travě pro dobytek i rostlinám, aby je pěstoval člověk, a tak si ze země dobýval chléb.*¹⁵*Dáváš víno pro radost lidskému srdci, až se tvář leskne víc než olej; chléb dodá lidskému srdci síly.*¹⁶*Hospodinovy stromy se sytí vláhou, libanónské cedry, které on zasadil.*¹⁷*A tam hnízdí ptactvo, na cypřiších má domov čáp.*¹⁸*Horské štíty patří kozorožcům, skaliska jsou útočištěm pro damany.*¹⁹*Učinil jsi měsíc k určování času, slunce ví, kdy k západu se schýlit.*²⁰*Přivádíš tmu, noc se snese, celý les se hemží zvěří;*²¹*Ivíčata řvou po kořisti, na Bohu se dožadují stravy.*²²*Slunce vychází a stahují se, v doupatech se ukládají k odpočinku.*²³*Člověk vyjde za svou prací a koná službu až do večera.*²⁴*Jak nesčetná jsou tvá díla, Hospodine! Všechno jsi učinil moudře; země je plná tvých tvorů.*²⁵*Tu je veliké a širé moře: hemží se v něm nespočetných živočichů maličkých i velkých,*²⁶*plují po něm lodě. Vytvořil jsi livjátana, aby v něm dováděl.*²⁷**A to vše s nadějí vzhlíží k tobě, že jim dáš v pravý čas pokrm;**⁸**rozdáváš jim a oni si berou, otevřeš ruku a nasytí se dobrým.**²⁹**Skryješ-li tvář, propadají děsu, odejmeš-li jejich ducha, hynou, v prach se navracejí.**³⁰**Sesíláš-li svého ducha, jsou stvoření znovu, a tak obnovuješ tvářnost země.**³¹*Hospodinova sláva potrvá věčně! Hospodin se bude radovat ze svého díla.*³²*Shlédne na zemi a ta se třese, dotkne se hor a kouří se z nich.*³³*Budu zpívat Hospodinu po celý svůj život, svému Bohu zpívat žalmy, dokud budu.*³⁴*Kéž mu je příjemné moje přemítání! Hospodin je moje radost.*³⁵*Kéž hříšníci vymizí ze země, kéž svévolníci nejsou! Dobrořeč, má duše, Hospodinu! Haleluja.*“ **Evangelium podle**

Jana 5,17: „Můj Otec pracuje bez přestání, proto i já pracuji.“ **Creatio continua je spjato s milostí a spásou, znamená i dějinné zásahy/vysvobození!**

- **Creatio nova** – je vlastně obsaženo implicitně již v *creatio continua*. **Izajáš 65,17–20:** „„Hle, já stvořím nová nebesa a novou zemi. Věci minulé nebudou připomínány, nevstoupí na mysl.¹⁸ Veselte se, jásejte stále a stále nad tím, co stvořím. Hle, já stvořím Jeruzalém k jáсотu a jeho lid k veselí.¹⁹ I já budu nad Jeruzalémem jásat a veselit se ze svého lidu. Nikdy víc už nebude v něm slyšet pláč ani křik.²⁰ Nikdy už tam nebude dítě, které zemře v několika dnech, ani stařec, který by se nedožil plnosti věku, protože bude mladíkem, kdo zemře ve stu letech. Ale hříšník, byť stoletý, bude zlořečen.“ **Iz 66,22:** „Jako nová nebesa a nová země, které učiním, budou stát přede mnou, je výrok Hospodinův, tak nepohnutelně bude stát vaše potomstvo a vaše jméno.“ **Zj 21,1–7:** „A viděl jsem nové nebe a novou zemi, neboť první nebe a první země pominuly a moře již vůbec nebylo.² A viděl jsem od Boha z nebe sestupovat svaté město, nový Jeruzalém, krásný jako nevěsta ozdobená pro svého ženicha.³ A slyšel jsem veliký hlas od trůnu: „Hle, příbytek Boží uprostřed lidí, Bůh bude přebývat mezi nimi a oni budou jeho lid; on sám, jejich Bůh, bude s nimi,⁴ a setře jim každou slzu z očí. A smrti již nebude, ani žalu ani nářku ani bolesti už nebude – neboť co bylo, pominulo.“⁵ Ten, který seděl na trůnu, řekl: „Hle, všechno tvořím nové.“ A řekl: „Napiš: Tato slova jsou věrná a pravá.“⁶ A dodal: „Již se vyplnila. Já jsem Alfa i Omega, počátek i konec. Tomu, kdo žízní, dám napít zadarmo z pramene vody živé.⁷ Kdo zvítězí, dostane toto vše; já mu budu Bohem a on mi bude synem.“ **Jestliže stvoření bylo protologicky Božím spásným jednáním, pak je spásným děním rovněž konec a dovršení světa.**

II.2. Potopa a Noemova archa (Gn 7–9)

Pro rozsáhlost textu jen zdůrazněme tyto body:

- **Záchrana tvorstva, nejen člověka - Gn 7,1–4:** „I řekl Hospodin Noemu: „Vejdí ty a celý tvůj dům do archy, neboť vidím, že ty jsi v tomto pokolení jediný můj spravedlivý.² Ze všech zvířat čistých vezmeš s sebou po sedmi párech, samce se samicí, ale ze zvířat, která nejsou čistá, jen po páru, samce se samicí.³ Také z nebeského ptactva po sedmi párech, samce a samicí, aby zůstalo naživu potomstvo na celé zemi, ⁴neboť již za sedm dní sešlu na zemi déšť, který potrvá čtyřicet dní a čtyřicet nocí. Smetu z povrchu země vše, co povstalo, co jsem učinil.“ Zde zároveň vidíme, že **zachraňuje ten, kdo je chápán jako spravedlivý** (pozn. slovo archa je v Bibli jen ve vyprávění o potopě, podruhé je tak nazvána **ošatka**, ve které byl Mojžíš vyloven z nilských vod!). Záchrana znamená i výživu – předtím dostane Noe za úkol **nashromáždit pokrm**.
- **Povolení jíst maso a děs, který padne na živočichy: Gn 9,1–7:** „Bůh Noemu a jeho synům požehnal a řekl jim: „Plodte a množte se a naplňte zemi.² Bázeň před vámi a děs z vás padnou na všechnu zemskou zvěř i na všechno nebeské ptactvo; se vším, co se hýbe na zemi, i se všemi mořskými rybami jsou vám vydáni do rukou.³ Každý pohybující se živočich vám bude za pokrm; jako zelenou bylinu vám dávám i toto všechno.⁴ Jen maso oživené krví nesmíte jíst.⁵ A krev, která vás oživuje, budu vyhledávat. Budu za ni volat k odpovědnosti každé zvíře i člověka; za život člověka budu volat k odpovědnosti každého jeho bratra.⁶ Kdo prolíje krev člověka, toho krev bude člověkem prolita, neboť člověka Bůh učinil, aby byl obrazem Božím.

⁷Vy pak se plodte a množte, hemžete se na zemi a množte se na ní.“ Chápání: Bůh vidí, že to člověk jinak neumí/konstatování stavu? Protože byla krev spjata s životem, implicitně je tu obsažena **úcta k životu**.

- **Boží smlouva s celým tvorstvem, nejen člověkem – Gn 9,8–16:** „Bůh řekl Noemu a jeho synům: ⁹„Hle, já ustavuji svou smlouvu s vámi a s vaším potomstvem ¹⁰i s každým živým tvorem, který je s vámi, s ptactvem, s dobyt看em i s veškerou zemskou zvěří, která je s vámi, se všemi, kdo vyšli z archy, včetně zemské zvěře. ¹¹Ustavuji s vámi svou smlouvu. Už nebude vyhlazeno všechno tvorstvo vodami potopy a nedojde již k potopě, která by zahladila zemi.“ Dále Bůh řekl: „Toto je znamení smlouvy, jež kladu mezi sebe a vás i každého živého tvora, který je s vámi, pro pokolení všech věků: ¹³Položil jsem na oblak svou duhu, aby byla znamením smlouvy mezi mnou a zemí. ¹⁴Kdykoli zahalím zemi oblakem a na oblaku se ukáže duha, ¹⁵rozpomenu se na svou smlouvu mezi mnou a vámi i veškerým živým tvorstvem, a vody již nikdy nezpůsobí potopu ke zkáze všeho tvorstva. ¹⁶Ukáže-li se na oblaku duha, pohlédnu na ni a rozpomenu se na věčnou smlouvu mezi Bohem a veškerým živým tvorstvem, které je na zemi.“ “

Důrazy biblického vyprávění se nám ozřejmí tehdy, porovnáme-li je s babylonskou obdobou zprávy o potopě (dle Jana Hellera, Hlubinné vrty), jak ji podává zejm. epos o Gilgamešovi v 11. tabulce

- **Spojivosti:** kulisy na scéně jsou velmi podobné: rozměry archy, zvířata v něm, doba potopy, shromažďování a vypouštění zvířat
- **Rozdíly:** u Gilgameše jde o zvlášť bohů /podle jedné verze bohové nejdříve stvořili lidi, ale potom lidé moc křičeli a bohové nemohli po obědě odpočívat; a tak si řekli, že by blo potřebí lidi ze zemského povrchu odklidit/ (my jsme spravedliví, proviňuje se okolí; vlastním záměrem zprávy o potopě je tak dle Hellera „**trvalé lidské sebelitování**“); Utanapišti je protekční „dítko“ boha Ea, který ho ponoukne ke stavbě archy, její stavbu ovšem tutlá! Utanapištimu je pak dána nesmrtelnost; bohové se sami zaleknou potopy a tetelí se strachy (vymkne se jim kontrole). **Bible: Noe jako spravedlivý v protikladu k lidské zkaženosti; neexistuje příkaz, že by měl tuto stavbu tutlat** (V NZ, 2.Pt je dokonce označen za **kazatele spravedlnosti**), tedy můžeme to chápat tak, že stavbou archy **svědčí** (u Utanapištiho se zdá, že si chce zachránit jen vlastní krk, nedává ostatním možnost).

Texty o zvířatech (šabat, Jonáš atd.) aj. – v semináři

II.3 Zjevení Janovo (k tomu Ozeáš!)

Apokalypsa

Znamená „**zjevení**“, „**odhalení**“ – označuje druh židovské literatury, která vznikala v letech **200 př. Kr. až 100 po Kr.** Pro tento druh literatury je charakteristické zjevení nebeských tajemství. Hlavní židovské apokalypsy, které pocházejí ze stejné doby jako kniha Zjevení, jsou 1. kniha Henochova, kapitoly 7.–12. knihy proroka Daniela, 4. kniha Ezdrášova, 2. kniha Baruchova a Apokalypsa Abrahamova. Kniha Zjevení je převážně, ale ne výhradně, apokalypsou.

Autorství

Autor knihy Zjevení sám sebe na čtyřech místech nazývá Janem (1,1.4.9; 22,8). Křesťanská tradice ho obecně spojovala s Janem, synem Zebedeovým. Nejstarším svědkem (kolem r. 150 po Kr.), který ve své *Rozmluvě s Tryfonem* ztotožňuje autora Zjevení s apoštolem Janem. První nesouhlasné hlasy zaznívaly až ve 3. století. Dionýsos Alexandrijský (zemřel 265) dospěl na základě kritického literárního a teologického rozboru evangelia podle Jana a Zjevení k tomu, že Jan, autor 4. evangelia, není autorem knihy Zjevení. Dnes se má za to, že autorem je neznámý prorok, nejspíše palestinského původu.

Recepce díla

Dílo se do kánonu dostávalo obtížně, ve východní církve panovala před tímto jistá nedůvěra – Cyril Jeruzalémský a Řehoř Naziánský Zjevení nepočítali mezi novozákonní spisy, Jan Zlatoústý a Theodoret se o něm nikde ani nezmiňují. Neobjevuje se ani v syrských verzích Nového zákona.

Jazyk

„Barbarská“ řečtina, tj. řečtina s chybami. Interpreti jako důvod uvádějí její špatnou znalost, resp. to, že to nebyl jeho mateřský jazyk, nebo snahu podtrhnout barbarskou řečtinou tvrdost vizí, nebo se jedná o vědomí protest proti helénistické kultuře.

Doba vzniku

Nejsilnějším vnějším svědectvím pro dobu vzniku knihy Zjevení je svědectví Ireneje, podle kterého kniha Zjevení pochází **z doby vlády císaře Domiciána (81–96 po Kr.)**. Nejsilnějším vnitřním svědectvím je označení **Říma jako „Babylónu“**. **V židovské literatuře se takto Řím označuje jako původce zničení druhého chrámu**. Tento obrat tedy naznačuje vznik po r. 70. Vznik knihy Zjevení tedy bývá datován **do 90. let**.

Politickým rámcem vzniku knihy Zjevení byla s největší pravděpodobností vláda císaře Domiciána. Ten bývá charakterizován jako megaloman a krutovládce. Pěstoval císařský kult a vyžadoval, aby byl označován titulem *dominus et deus* (pán a bůh). Lze na něj pohlížet jako na druhého Nerona. Toto hodnocení vychází z předpokladu, že za doby jeho vlády docházelo k útlaku a pronásledování křesťanů v Asii. To pak bývá považováno za příčinu protiřímského postoje knihy Zjevení a její důraz na „útrapy“, tj. aktivní pronásledování. Pravdou je, že Domiciánův portrét je strojenou karikaturou. Našimi standardními prameny jsou Plinius Mladší, Tacitus, Dión Zlatoúst a Suetonius, kteří psali za vlády císaře Trajána (98–117 po Kr.), a Cassius Dio, který psal o století později. Císař Traján představuje přechod od Flaviů (Domicián byl posledním císařem z tohoto rodu) a Antoninům; jeho vláda byla vnímána jako začátek nové ří. Autoři, kteří v té době chtěli ukázat změnu, použili jako nástroje kontrast vůči Domiciánovi. Čím černější byl obraz Domiciána, tím zářivěji vynikal Traján. Standardní nelichotivý obraz Domiciána je proto značně podezřelý. Římští autoři, kteří byli Domiciánovými současníky – Quintilianus, Statius, Martialis, Silius Italicus –, ukazují obraz zcela odlišný. Není to krutý tyran, ale schopný vládce se sociálním cítěním. Vyžadováním božských poct se nijak nelišil od svých předchůdců. Jeho dvorní autoři jej nikde neoznačují titulem *dominus et deus*. Domiciánova vláda tedy nebyla vůči křesťanskému způsobu života zásadně nepřátelská. Jistě ovšem existoval císařský kult, přičemž církevní obce sídlily v místech, kde byl císařský kult nejvíce

zakořeněný. Pro křesťany představoval císařský kult jedno z hledisek širšího problému. Bylo zcela samozřejmé, že božství mohli přiznat pouze jedinému pravému Bohu. Šlo rovněž o otázku obětování: jedinou nejvyšší a konečnou obětí je Ježíš. Pokud byl šířen císařský kult, nacházeli se křesťané ve vážném ohrožení. Nepřekvapí nás proto, že základní konflikt v knize Zjevení se soustřeďuje na pravé uctívání Boha a Krista, které je v rozporu s uctíváním šelmy. Wilfried J. Harrington: „Jan byl realista. Byl si vědom, že pokud mezi křesťany převládne jeho odmítnutí Říma, jeho odpor vůči všemu římskému, vyvolá to ostrou reakci ‚dábelské‘ říše. Jakákoli křesťanská obec vystavěná na Janových zásadách se musí nutně dostat do střetu s každou mocenskou strukturou. Z Janova hlediska byla vyhlídka na pronásledování nevyhnutelnou, nikoli vzdálenou realitou. Kniha Zjevení bude přitažlivá pro všechny křesťany kteréhokoli věku, kteří se cítí frustrováni světem nebo církví. Jestliže tedy nemůžeme knihu Zjevení spojovat s nějakými skutečnými otřesy či krizí, můžeme ji vnímat jako projev nekompromisního menšinového postoje. V tom spočívá její výzva.“ ... „Jan s prorockým zanícením poznával, že v srdci Říma je něco shnilého. Jednoznačně zastával dualistický postoj: na jedné straně je Bůh a na straně druhé zlo. Řím představoval naprosté zlo. Ne všichni křesťané to vnímali stejně. Nemáme žádné doklady o tom, že Jan znal křesťanské obce, kterým byly adresovány pastorální listy (1 Tm 2,2!), nebo že by s nimi měl nějaké spojení. Tito křesťané se sžili se světem, v němž přebývali.“ ... „Podle něj pochází veškerá vláda založená na síle od ďábla. Jako prorok se Jan nemůže spokojit s polovičatým řešením. Orgány veřejné správy v jeho době – orgány Římské říše – byly nepochybně založeny na síle a podporovány podlézavým náboženským systémem. Celé zřízení bylo podle něj od ďábla. Dějiny potvrdily, že se Jan v hodnocení mocenských struktur příliš nemýlil. Jeho slova jsou určena křesťanským obcím. Vnímá hrozbu, kterou pro křesťany představuje model světské moci. Je to skutečně prorocký pohled, vezmeme-li v úvahu mocenské postavení církve v dějinách křesťanského světa či jemnější mocenské hry církve v současnosti.“ Janovo povzbuzení nespočívá v hromadění falešných nadějí na zázračný zásah, ale v nové interpretaci utrpení křesťanů. Šelma může zaútočit a také zaútočí bez slitování a divoce, o tom není pochyb. Trvalá útěcha spočívá v tom, že bezmocné oběti se stanou konečnými vítězi a svět v nich uvidí vítěze. To je útěcha vycházející z realismu.“

Přístupy k výkladu

1. Nehistorický (idealistický) výklad

Podle tohoto názoru se kniha zabývá **myšlenkami a zásadami, věčnými pravdami**. Jejím účelem je znázornit věčný boj dobra a zla a konečné vítězství Božího království. Nezabývá se ranou církví a už vůbec ne církví pozdější doby. **Tento přístup však opomíjí konkrétní odkazy na historické pozadí**. Navíc se pomíjí, že kniha Zjevení je napsána ve formě listu, a je proto **výslovně adresována původním příjemcům**.

2. Výklad z hlediska světových (církvních) dějin

Podle tohoto přístupu je kniha Zjevením **podrobným prorockým identifikovatelných dějinných událostí** – jinými slovy, je to inspirovaná **předpověď celých lidských dějin**. Takový postoj vychází z nepochopení biblického prorockví, které je vnímáno jako předpověď budoucích událostí světových dějin.

3. Výklad z hlediska konce časů

Podle tohoto výkladu se kniha Zjevení zabývá výhradně **událostmi, k nimž dojde na sklonku věků**. Ani sedm církví v kap. 2.-3 nejsou skutečnými církvemi Malé Asie prvního století, ale sedm etap církevních dějin. → dispensacionalismus – Bůh řídí dějiny v sedmi dispensations (úradcích), sedmým úradkem je úradek tisícileté vlády.

4. Současný historický výklad

Tato metoda předpokládá, že **knih Zjevení se zcela zabývá Janovou současností**. Stoupenci tohoto přístupu v jeho krajní podobě zastávají názor, že autor se zabývá výhradně svou dobou a jeho kniha neobsahuje žádný odkaz na pozdější věky. Tento názor přiznává význam Janova díla pro jeho původní čtenáře, pro všechny pozdější však kniha význam ztrácí. **V poněkud pružnější podobě jde zkrátka o pochopení knihy v kontextu doby vzniku. V současnosti tuto metodu uplatňují všichni kritičtí moderní badatelé, kteří zároveň přebírají i prvky „idealistického“ výkladu. Kniha Zjevení se nepochybně zabývá bojem mezi dobrem a zlem a konečným vítězstvím království Božího.**

Jiné členění

Kniha Zjevení, která je jediným zástupcem apokalyptické literatury v Novém zákoně, v dějinách křesťanství narážela nejen na odpor při přijetí do kánonu, ale byla i podnětem pro mnohé spekulace. Nepochybně to souvisí s výrazně obrazným a symbolickým charakterem jazyka této knihy, který může vést vedle různých dějinných výkladů i k odrazení čtenáře od úsilí proniknout do záhady Janova poselství. Místo rezignace se však v poslední době setkáváme spíše s touhou aplikovat některé části Zjevení na soudobá fakta, která nás dnes a denně obklopují. Prostřednictvím internetu se začíná šířit varování před implantováním čipů do lidského těla, proslýchá se, že počítačová zkratka **www (World Wide Web)** je vlastně oním pověstným číslem **666 (hebrejské wav je šesté v abecedě)**, slovo kurzor (ukazatel na monitoru počítače) je odvozováno od anglického **curse (proklínat, kletba; toto slovo je však převzato z latiny: cursor = běžec /ukazatel "běží" po monitoru/)** atd. Podívejme se tedy, jaké možnosti při výkladu Zjevení máme a zda je přístup, jak jsme jej výše načrtli, "práv věci". Přidržíme se přitom stručného a výstižného popisu jednotlivých vykladačských přístupů, jak je podává ve své knize **The Moral Vision of the New Testament Richard B. Hays**.

První z přístupů je nazván **prorocký (predictive)**, protože čte knihu jako popis budoucích skutečností. Takto ovšem můžeme Janovo proroctví vztahovat kdykoliv na cokoliv. V roce 1970 byla např. uveřejněna kniha, která identifikovala šelmu z Apokalypsy se **Sovětským svazem**; studená válka tak byla viděna nejen jako nutnost, ale byla přímo podporována. Knihy se prodalo více než sedm miliónů. Železná opona pak z této knihy udělala jenom jednu z mnoha kuriozit.

Proč z mnoha? Šelma totiž již byla identifikována s **Cromwellem, Napoleonem, Hitlerem, papežem** Druhý z přístupů je nazván **historický (historical)**. Jde vlastně o tutéž aplikaci jako v předchozím případě, ovšem s tím, že se pro Janova slova hledá základ v tehdejších dobovém pozadí. Tato metoda je více než slibná, dovoluje nám např. s jistou pravděpodobností konstatovat, že

číslo 666 označuje císaře **Nera** (s výkladem tohoto čísla měla však potíže již prvotní církve, podle přiřazení písmen jednotlivým číslům by se mohlo vedle označení uvedeného císaře jednat i o výraz pro šelmu /součet písmen řeckého slova **thérion** = šelma dává dohromady 666/; v některých rukopisech Nového zákona je místo čísla 666 uvedeno 616). V každém případě se můžeme dozvědět, že křesťané se nacházeli v tíživé situaci (ekonomické, existenční). **Problémem ovšem je, že nemáme dostatek informací, abychom mohli přesně historicky určit všechny obrazy. Navíc, jak každý čtenář jistě ví, ve Zjevení se setkáváme i s popisem nebeského dějství.**

Třetí z přístupů je nazván **básnický (theopoetic)** a zdá se, že jedině ten dokáže dát odpověď čtenáři této knihy. Zjevení **by pak bylo obrazem situace, v které je dáno církvi stále být a stále bojovat. Jedná se o proroctví pro každý čas.** Tím samozřejmě není popřeno to, že Jan měl při psaní na mysli také určité dobové realie, ani to, že šelmu nemůžeme rozpoznat v něčem, s čím se setkáváme právě nyní. Nelze však mechanicky ztotožňovat obrazy Janovy knihy s danou historickou skutečností. **Jan pouze říká: "Pokud od vás někdo bude chtít, abyste se mu klaněli a zřekli se Boha, jedná se o Božího nepřítele."**

Knih Zjevení byla křesťany do velké míry přijímána jako **knih útěšná.**

Ekologický výklad Zj (polnice – kapitoly 8,7–9,20, klíčové je zejména 8,7–13)

Zatroubil první anděl: Nastalo krupobití a na zem začal padat oheň smíšený s krví. Třetina země, třetina stromů a veškerá zeleň byla sežehnutá.⁸ Zatroubil druhý anděl; a jakoby mohutná hora hořící ohněm byla vržena do moře. Třetina moře se obrátila v krev⁹ a zahynula třetina mořských tvorů a byla zničena třetina lodí.¹⁰ Zatroubil třetí anděl, a zřítla se z nebe veliká hvězda hořící jako pochodň, padla na třetinu řek a na prameny vod.¹¹ Jméno té hvězdy je Pelyněk. Třetina vod se změnila v pelyněk a množství lidí umřelo z těch vod, protože byly otráveny.¹² Zatroubil čtvrtý anděl, a byla zasažena třetina slunce, třetina měsíce a třetina hvězd, takže ze třetiny potměly, a den i noc byly o třetinu temnější.¹³ A viděl jsem a slyšel, jak středem nebeské klenby letí orel a volá mocným hlasem: „Běda, běda, běda obyvatelům země, až zaznějí polnice tří andělů, kteří ještě netroubili!“

8. kapitola

6. verš – začíná nová série, kterou můžeme (spolu s Mrázkem) považovat za totéž z jiného pohledu. Pro popis pohrom se Jan inspiroval do značné míry deseti egyptskými ranami (Ex 7–10).

7. verš – zatímco kniha s pečeti byla zaměřena na to, co se děje mezi lidmi, polnice obrací pozornost k tomu, co děláme pozvolna se světem okolo sebe. Starověk sice ještě nevěděl o ochraně přírody, zato však mu byly známy ekologické katastrofy. **Oheň** tentokrát neznamená vypálená města, ale spálenou zemi. **Mrázek: tady krvácí příroda.**

8.–9. verš – zatímco předchozí verš se týkal země, tyto verše se týkají **moře**, kde se zatím děje něco podobného jako na pevnině, moře se zbarví krví všech vyvražděných a lidskou vinou vyhynulých tvorů. Zatímco země se stále spáleništěm beze stromů a bez zeleně, moře se stává mrtvou, krvavou louží. Někteří vykladači v této souvislosti hovoří o tom, že padající oheň byl známý starověkému člověku z výbuchu Vesuvu (24. srpna 79). Nejen tato rána připomíná egyptské rány! Ovšem o

podobných neblahých znameních se hovořilo i mimo židokřesťanství – když Caesar překročil Rubikon, tak se prý moře mezi Sicílií a pevninou zbarvilo jakoby krví.

10.–11. verš – po pevninách a mořích jsou zasaženy zdroje pitné vody, životního prostoru po kouscích ubývá. **Pelyněk** – výjimečně hořká bylina, užívaní v tehdejší lidovém léčení pro vyhánění červů a cizopasníků. Pelyněk sám není jedovatý a vzato doslova by voda s pelyňkem neměla působit smrt. Zde jde však jen o přirovnání – hvězda (meteor, kometa) je jako pelyněk, protože když spadne, vše zhořkne smrtí. V SZ metafora pro Boží trest – Jr 9,14; 23,15; Pl 3,15; Př 5,4.

12. verš – po pevnině, moři a vodách je pozornost čtenáře nasměrována na nebe (jde jakoby o zvrácení stvořitelského řádu) – místo jasného oddělení světla a tmy, lidé začínají bloudit v šeru.

13. verš – **orel** – v SZ je k němu někdy přirovnáván Hospodin – Dt 23,11+ Ex 19,4. Je zajímavé, že zlověstným oznamovatelem zde není jako jinde ve ZJ anděl, ale pták – i to poukazuje na ekologickou krizi. Příroda sama signalizuje katastrofu. Pozn. orel, respektive orlice byl také heraldickým znakem Říma. Vykladači upozorňují také na to, že řec. výraz byl používán někdy také pro supy. Jde zkrátka o ptáka, jehož přelet nevěští nic dobrého.

9. kapitola

Zatroubil pátý anděl. A viděl jsem, jak hvězdě, která spadla z nebe na zem, byl dán klíč od jícnu propasti; ²otevřela jícnem propasti a vyvalil se dým jako z obrovské pece, a tím dýmem se zatmělo slunce i všechno ovzduší. ³Z dýmu se vyrojily kobylky na zem; byla jim dána moc, jakou mají pozemští škorpióni. ⁴Dostaly rozkaz neškodit trávě na zemi ani žádné zeleni ani stromové, jenom lidem, kteří nejsou označeni Boží pečeti na čele. ⁵Ale nebyla jim dána moc, aby lidi zabíjely, nýbrž aby je po pět měsíců trýznily; byla to trýzeň, jako když škorpión bodne člověka. ⁶V ty dny budou lidé hledat smrt, ale nenajdou ji, budou si přát zemřít, ale smrt se jim vyhne. ⁷Ty kobylky vypadaly jako vyzbrojená válečná jízda; na hlavách měly něco jako zlaté věnce, tvář měly jako lidé, ⁸hřívu jako vlasy žen, ale zuby měly jako lvi. ⁹Měly jakoby železné pancíře a jejich křídla hřmotila, jako když množství spřežení se řítí do boje. ¹⁰A měly ocasy jako škorpióni a v nich žihadla, aby jimi trýznily lidi po pět měsíců. ¹¹Nad sebou měly krále, anděla propasti, hebrejským jménem Abaddon – to znamená Hubitel. ¹²První ,běda' pominulo, a hle, už jsou tu dvě další! ¹³Zatroubil šestý anděl. Uslyšel jsem jakýsi hlas od čtyř rohů zlatého oltáře, který je před Bohem. ¹⁴Ten hlas nařídil šestému andělu, držícímu polnici: „Rozvaž ty čtyři anděly, spoutané při velké řece Eufratu!“ ¹⁵Tu byli rozvázáni ti čtyři andělé, připravení na hodinu, den, měsíc a rok, kdy mají pobít třetinu lidí. ¹⁶A jejich jízdách oddílů bylo dvě stě milionů – slyšel jsem jejich počet. ¹⁷A ve vidění jsem spatřil koně a na nich jezdce: pancíře měli ohnivé, rudě zářící a žhnoucí sírou; hlavy koňů byly jako hlavy lvů a z jejich tlam šel oheň, dým a síra. ¹⁸Touto trojí pohromou – ohněm, dýmem a sírou ze svých tlam – usmrtili třetinu lidí. ¹⁹Vražedná moc těch koňů je v jejich tlamách a v jejich ocasech; jejich ocasy jsou jako hadi a hlavy těch hadů přinášejí zhoubu. ²⁰A přesto se ostatní lidé, kteří v těch pohromách nezahynuli, neodvrátili od výtvorů svých rukou; nepřestali se klanět démonům a modlám ze zlata, stříbra, mědi, kamene i dřeva, které jsou slepé, hluché a nemohou se pohybovat; ²¹neodvrátili se od svých vražd ani čarování, necudností ani krádeží.

1.–2. verš – padlá hvězda – představuje podle některých vykladačů padlého anděla, viz Gn 6,1–4 a Lk 10,18. **Propast** – v LXX tak překládáno hebrejské tehóm (Gn 1,2) či šeól; v knize Zj je propast dočasným vězením či příbytkem satana a padlých andělů (9,1–2.11; 11,7; 17,8; 20.1.3) – proti tomu však srov. Ef 2,2. Podle Ježíšových slov je nebezpečnou propastí, odkud přicházejí ničivé síly zla, lidské nitro – Mt. 15,19. Proto Jakoubek ze Stříbra píše: „Srdce zlé, nevyzpytatelné, kdo pozná je? Tj. šachta propasti, z kteréž vycházejí žádosti k pýše.“ Srov. Lk 8,31. Poté, co byla zasažena země, moře, vody a na nebi se dějí divné věci, přichází na řadu to, co je pod zemí. **Dým** – tvoří další clonu, podobně jako šero způsobené tím, co se děje na nebi.

3.–5. verš – kobylky – ty byly postrachem obecně pro ničení úrody (viz Egyptské rány!); zde přichází ovšem něco jiného – jsou hybridní, jakoby zmutované. Tedy poté, co člověk žije v podivně okrájeném světě, proti němu ještě vystoupí zmutovaná příroda. Postrach, který byl dosud nepřímý (úroda), se obrací v přímé ohrožení – napadají člověka. Štíři ano, ale ti zase nelétali v hejnech. Jako by se zde dvě noční můry spojily dohromady. Avšak ani tyto kobylky nezabíjejí, nýbrž jen ztrpčují život. **Pečet** – jako ochrana.

6. verš – hledat smrt – autor zná situace nehlubšího zoufalství, kdy smrt je toužebně vyhlížena, je tu je ještě něco horšího než samotná smrt nebo strach před smrtí: strach z toho, že ve strašném soužení smrt nepřichází; Rejchrt: „Situace, kdy člověk touží po smrti a hledá ji jako jediné řešení už neřešitelného života, je víc než hrůzná. Došlo však k tragickému zvratu: zatímco dříve lidský tvor před smrtí utíkal, nyní smrt prchá před ním. Život s mučivými kobylkami (spíše však sškorpióny) v zádech už není dar, ale břemeno, jež nicméně nelze odložit. Legenda o bludném Ahasverovi, který hledá smrt a nenachází ji, dostatečně vypovídá o hrůze ‚nesnesitelné povinnosti žít‘.“

7.–10. – **kobylky** – se vzdáleně podobají koňům už v přírodě, viz i český název; zde jde ovšem o těžkou válečnou jízdu či spíše letku, opět se tu objevuje Janovo oblíbené **jako**, které ukazuje na nepopsatelnost celé vize, v každém případě je ovšem jasné, že je to vize děsivá. Mrázek: „Je zajímavé, že v těchto hrůzostrašných popisech apokalyptických bestíi občas vedle právě těch bestiálních rysů najednou probleskne nějaký ten lidský. V Danielovi 7 má okřídlená bestie, která se jinak podobá lvovi, lidské srdce. Tady má kobylka, která si nezadá s válečnou technikou, najednou *lidskou tvář* a dokonce *ženské vlasy* – jakýsi jemný, skoro romantický prvek, který se ovšem vzápětí promění do zvířecích *tesáků*. Zvláštní je, že tyhle lidské momenty a lidské rysy celkový dojem nezmiňují, nezlidšťují, ale spíš naopak ještě stupňují. Jako bychom v tom podvědomě měli pocítit, že tohle není jen bestiář mimo nás. Že takhle by se snad mohl zvrhnout i člověk.“ Jakoubek ze Stříbra považuje ve svém výkladu kobylky za zlé lidi, které druhým otravují a ničí život: „Hle, toť kobylky!“ A dodává: „Tyto kobylky jsou náramně rozmnoženy v obojím pohlaví ve všech stavech i v kněžích“. **Pět měsíců** – většinou je děj ve Zjevení určený číslovkou 7 nebo 12, zde se najednou objevuje 5. Někteří vykladači se domnívají, že je to odvozeno z životního cyklu běžných kobytek, jiní mají za to, že pět jednoduše znamená několik (jako když v češtině říkáme „pár“).

11. verš – Abaddon, v hebr. znamená zánik, v SZ spíše poetické synonymum k podsvětí, hrobu a smrti (srov. Př 15,11; 27,20, Ž 88,12 – ČEP překládá říše zkázy), v jednom kumránském textu je proklínán anděl propasti, duch zkázy. **Hubitel**, řec. Appolyón, tato řecká verze jména musela znít řeckým uším jako narážka na boha Apollóna. Ten měl ovšem v řeckém pantheonu dobré postavení, byl spojován

např. se Sluncem, s rozumem a s uměním, proto se k němu připodobňovali i mnozí panovníci jako Alexander Veliký, Nero nebo Domitian (to znamená, že by to mohla být narážka na něj!). Současně však byl Apollón také bohem-ničitelem, v jehož kompetenci byl dokonce mor. Abaddona bychom mohli chápat jako ztělesněné zla, satana, ale spíše jde o ztělesnění rozkladu a zániku. Je to anděl hubení, zmaru, nikoli zla. Pokud mají kobylinky takového krále, ukazuje, co je jejich cíl – rozklad a zánik. Srov. Př 30,27 (kobylinky nemají krále)!

12. verš – Jan upozorňuje, že toto ještě nebylo všechno, nýbrž že bude ještě hůř.

13. verš – **jakýsi hlas** – není řečeno, komu patří, vykladači se rozcházejí: Bohu, jedné ze čtyř bytostí, které promlouvaly při lámání pečeti, modlitby svatých (viz 8,4) nebo samotný oltář.

14. verš – **čtyři andělé** – upomíná na čtyři anděly bránící větrům z 7,1, o nich dále nebyla řeč. Ovšem ztotožnění brání fakt, že poutali destruktivní síly na čtyřech světových stranách, zatímco nynější čtyři byli spoutáni za Eufratem. Ovšem jejich funkce je zřejmě totožná. **Spoutané** – souvisí s představou padlých andělů- **Euftrat** – umístění za Eufratem mohli být Janovými čtenáři vnímáno také jako něco zlověstného. Z druhého břehu Eufratu ve starozákonních dobách přicházeli nejnebezpečnější nepřátelé Izraele: Asyřané a Babylóňané. . Za Eufratem také končila Římská říše a začínalo tam území Parthů, kteří byli v novozákonní době snad jedinými rovnocennými protivníky Římanů a Římané měli z jejich výbojů až panický strach. Byla to pro ně nespoutaná barbarská síla, kterou by raději viděli spoutanou někde za Eufratem.

15.–19. verš – **Pro tu hodinu** – je to v souladu s Božím plánem, nebo bychom mohli říci jinak (z mého hlediska lépe): nic z toho, co se děje, neznamena, že svět se vymkl Bohu z rukou. Rozvázání čtyř andělů způsobí mnohem větší pohromu, než by se mohlo nejprve zdát. Do pohybu je nakonec uvedeno mnohonásobně víc sil, **dvě stě miliónů** – čili nespočetné množství, takže Jan jejich počet slyší, vidět a spočítat by je nedokázal. Je to zástup tak veliký jako byla hejna kobylek v druhé knize Mojžíšově a u proroka Joela. **Jezdci** – připomínají apokalyptické jezdce. O kterých byla již řeč, jezdci ovšem nehnou ani prstem – koně se obstarají o plundrování, ostatně něco mají podobného s kobyilkami – jsou zvláště zmutovaní. **Hadi** – ukazuje, že jsou poslové satana? Srov. Mdr 11,17-18. Tentokrát není ukrajován pouze životní prostor, ale pohromy dopadají přímo na lidi. I když opět jen na **třetinu**.

20.–21. verš – závěrečné verše naznačují, že odpovědnost za zlo, za přírodní pohromy mají lidé; jsou tu ovšem dva výklady – někteří chápou pohromy jako tresty za lidské jednání, jiní je chápou jako nebeský pohled na to, co lidé svým jednáním sami způsobili, co způsobili svému prostředí, které jim to nyní vrací. Interpretace Jakoubka ze Stříbra: Pro Jakoubka je rozvázání andělů obrazem, zpodobněním reakce člověka na kázání evangelia. Tam, kde se v plnosti káže Boží slovo, vzniká odpor. Proto Jakoubek píše: „Kázáním rozvázání budou ďáblové v údech svých proti věrným, takže věrní musejí mnoho trpět.“ Podobně obrazně vykládal Jakoubek Euftrat, nebylo to pro něj místo na mapě, zeměpisná lokalita, ale označení vzpurného lidského srdce, ve kterém jsou dosud svázány ničivé síly. Dotekem Božího slova jsou puštěny ze řetězu: „Častokrát ti, kterýchž dokud se nedotkne, zdají se být dobří a jest v nich satan svázán, ale když bývají trestáni, tehdy se rozvazují.“ Koně, z jejichž úst jde oheň, jsou pro něj lidé, jejichž ústa plivají oheň a síru: „Když člověk jazyka svého nezkrucuje a neostříhá, aby byl od Ducha svatého spravován, hned satan skrze ten oud mnohé raní. Nebo skrz jazyk všecko zlé uvedeno bývá v lid. Nebo chce-li kdo svést, musí mluvit“ viz Jk 3,1-8. **Pokání** – viz Ř

2,4. **Modloslužba** – nadutá snaha vystačit si sám sebou, abychom byli skutečnými lidmi, je třeba jednat podle Boží vůle.

Jiní tuto ekologickou interpretaci popírají, ale v každém případě platí, že v biblickém vidění zvíře a svévole zasahuje nejen člověka, ale také přírodu (nenažranost se nezastaví nikde). Příkladem je kniha Ozeáš (hebr. Hóšea, severoizraelský prorok z poloviny 8. století):

Kapitola 4,1–3: „Slyšte slovo Hospodinovo, synové izraelští! Hospodin vede při s obyvateli země, protože není věrnosti ani milosrdenství ani poznání Boha v zemi. Kletby a přetvářka, vraždy a krádeže a cizoložství se rozmohly, krveprolití stíhá prolitou krv. Proto země truchlí, chřadnou všichni její obyvatelé, polní zvíř a nebeské ptactvo; hynou i mořské ryby.“

V knize **Ozeáš** se také znovu dočítáme o **eschatologické Boží smlouvě se zvířaty (Oz 2,20–23)**: „V onen den pro ně uzavřu smlouvu s polní zvíř a s nebeským ptactvem i se zeměplazy. Vymýtím ze země luk, meč i válku a dám jim uléhat v bezpečí. Zasnoubím si tě navěky, zasnoubím si tě spravedlností a právem, milosrdenstvím a slitováním, zasnoubím si tě věrností a poznáš Hospodina. V onen den odpovím, je výrok Hospodinův, odpovím nebesům a ona odpoví zemi, země pak odpoví obilí, moštu a oleji a ony odpoví Jizreelu (to je Bůh rozsívá). Vseji jej pro sebe do země, Neomilostněné budu milostiv, těm, kdo Nejsou-lid-můj, řeknu: „Tys můj lid,“ a on řekne: „Můj Bože!“